

ELŻBIETA SZYDŁOWSKA

ZE STUDIÓW NAD CMENTARZYSKAMI BIRYTUALNYMI Z PRZEWAGĄ GROBÓW SZKIELETOWYCH W KULTURZE ŁUŻYCKIEJ

ZUR PROBLEMATIK BIRITUALER GRÄBERFELDER MIT ÜBERWIEGENDEN KÖRPERBESTATTUNGEN IN DER LAUSITZER KULTUR

Jedyną zwartą enklawę występowania cmentarzysk birytualnych w kulturze łużyckiej stanowi obszar pogranicza północnej części Górnego Śląska i Małopolski, objęty osadnictwem klasycznej fazy podgrupy częstochowsko-gliwickiej grupy górnośląsko-małopolskiej. Omawiane w pracy cmentarzyska charakteryzują się współwystępowaniem w przemieszaniu grobów ciałopalnych oraz zdecydowanie liczniejszych szkieletowych. Groby szkieletowe o podłużnych jamach zorientowane były z reguły na osi N-S. Groby ciałopalne to zespoły popielnicowe lub liczniejsze jamowe. Na wyposażenie grobowe zarówno pochówków szkieletowych, jak i ciałopalnych składały się drobne przedmioty metalowe, głównie ozdoby, oraz stosunkowo liczne naczynia, których obecność nakazana była chyba regułą wierzeniową.

Zastanawiać się można nad ewentualnym uznaniem podgrupy częstochowsko-gliwickiej grupy górnośląsko-małopolskiej kultury łużyckiej za odrębną jednostkę plemienną. Przemawiałyby za tym jej bardzo indywidualne i swoiste oblicze kulturowe (m. in. właśnie birytualizm nekropoli) oraz wielki konserwatyzm, będący może wynikiem a równocześnie wyrazem dość dużej izolacji kulturowej domniemanego plemienia.

W ciągu XV wieku p. n. e. na rozległych obszarach Europy, od Hiszpanii na zachodzie, aż po Bug na wschodzie, w obrębie współczesnych sobie kultur stojących na podobnym etapie rozwoju, doszło do poważnych przemian kulturowych, które wyraziły się przede wszystkim w zmianie sposobu grzebania zmarłych i upowszechnieniu ciałopalenia. Wykształcił się duży kompleks kulturowy określany mianem zespołu kultur pól popielnicowych. Zespół ten obejmował szereg odrębnych kultur o cechach indywidualnych, uwarunkowanych między innymi różnicami w ich podłożu genetycznym. Dla kultur tych charakterystyczne było stosowanie ciałopalnego obrządku pogrzebowego, a ośrodkiem, z którego rozprzestrzeniły się wpływy w tym zakresie, był — jak się wydaje — obszar kultury łużyckiej.

Kultura łużycka stanowiła północno-wschodnie ugrupowanie w obrębie zespołu kultur pól popielnicowych. Ukształtowała się ona na bazie kultury trzcinieckiej w strefie wschodniej oraz kontynuacji kultur unietyckiej i przedłużyckiej w strefie zachodniej. Nie stanowiła zatem monolitu kulturowego, lecz w okresie swego istnienia dzieliła się na szereg grup i podgrup lokalnych, których odrębność wynikała z różnic podłoża, na którym wyrosły, a ugruntowana

została pod wpływem oddziaływań silnych ościennych centrów kulturowych, z obszaru wschodnich Alp i Siedmiogrodu oraz terenów skandynawskich¹.

W kulturze łużyckiej powszechne i zdecydowanie panujące były groby ciałopalne, stanowiące jedną z jej podstawowych cech. Jednakże przez cały czas jej istnienia na różnych terytoriach występowały również nieliczne, w zasadzie sporadyczne, groby szkieletowe. Stosowanie pochówków inhumacyjnych przeżywało okresy większego nasilenia i zaniku, lecz nigdy i nigdzie nie wyparło ciałopalenia. Jedyną, niewielką zresztą, zwartą enklawę, w której na cmentarzyskach przeważały groby szkieletowe, stanowił obszar pogranicza północnej części Górnego Śląska i Małopolski, objęty przez podgrupę częstochowsko-gliwicką grupy górnośląsko-małopolskiej kultury łużyckiej².

Występowanie grobów szkieletowych w obrębie podgrupy częstochowsko-gliwickiej wiąże się tylko z jej dwiema kolejnymi fazami rozwojowymi: wczesną datowaną na III i ewentualnie początek IV okresu epoki brązu oraz klasyczną obejmującą V okres tej epoki oraz wczesny okres halszacki. W III okresie

¹ BUKOWSKI 1967, s. 56-57; HENSEL 1973, s. 174-177.

² GEDL 1964, s. 116.

Zestawienie cmentarzyisk birytualnych podgrupy częstochowsko-gliwickiej grupy górnośląsko-małopolskiej kultury łużyckiej z V okresu epoki brązu i wczesnego okresu halsztackiego (faza klasyczna)

Zusammenstellung birtualer Gräberfelder der Częstochowa-Gliwice Untergruppe der oberschlesisch-kleinpolnischen Gruppe der Lausitzer Kultur aus der V Periode der Bronzezeit und der frühen Hallstatt Periode (klassische Phase)

Miejscowość – Ort	Ogólna ilość grobów Allgemeine Anzahl der Gräber N	Groby					
		szkieletowe Körpergräber		ciałopalne Brandgräber		nieokreślone Unbestimmte Gräber	
		ilość Anzahl	% N	ilość Anzahl	% N	ilość Anzahl	% N
Częstochowa-Raków	76	40	52,6	22	29,0	14	18,4
Danków, pow. Kłobuck	306	71	23,2	212	69,3	23	7,5
Lasowice Małe, pow. Olesno	40	24	60,0	13	32,5	3	7,5
Ligota Samborowa, pow. Strzelce Op.	72	20	27,7	24	33,3	28	39,0
Łabędy-Przyszówka, pow. Gliwice	80	59	79,7	17	21,3	4	5,0
Olesno, m. pow.	47	5	10,6	14	29,8	28	59,6
Piasek, pow. Lubliniec	63	36	57,2	26	41,2	1	1,6
Podborzany, pow. Strzelce Op.	33	21	63,7	8	24,2	4	12,1
Przeczycze, pow. Zawiercie	874	727	83,4	133	15,1	14	1,5
Strzelce Opolskie-Adamowice	111	98	83,3	13	11,7	—	—
Szymiszów, pow. Strzelce Op.	34	20	58,9	10	29,4	4	11,7
Świbie, pow. Gliwice	239	204	85,4	35	14,6	—	—
Walenczów, pow. Kłobuck	67	40	59,8	17	25,3	10	14,9
Zbrojewsko, pow. Kłobuck	72	45	62,5	18	25,0	9	12,5

epoki brązu na terytorium zajęтым przez wymienioną podgrupę występowały zarówno groby ciałopalne, głównie popielnicowe, jak i mniej liczne szkieletowe, natomiast na cmentarzyskach późniejszych, fazy klasycznej tej podgrupy z końca epoki brązu i początków okresu halsztackiego, przeważały groby szkieletowe, a wśród ciałopalnych dominowały jamowe³. Jakkolwiek zagadnienie związku cmentarzysk fazy wczesnej z nekropolami fazy klasycznej podgrupy częstochowsko-gliwickiej nie zostało jeszcze ostatecznie prześledzone, stwierdzić trzeba, że wszystkie znane dotąd cmentarzyska fazy wczesnej użytkowane były i w okresie późniejszym⁴.

Przedmiotem opracowania oddawanego obecnie w ręce czytelników są cmentarzyska klasycznej fazy podgrupy częstochowsko-gliwickiej grupy górnośląsko-małopolskiej kultury łużyckiej z V okresu epoki brązu i okresu halsztackiego, charakteryzujące się współwystępowaniem grobów szkieletowych i ciałopalnych⁵. Szczególną uwagę poświęcono tu omówieniu zjawiska birytualizmu tych nekropoli, przy dominacji pochówków inhumacyjnych, co wydaje się na obecnym etapie bardziej celowe aniżeli rozpatrywanie genezy grobów szkieletowych. Zagadnienie bowiem genezy lokalnego nasilenia inhumacji w kulturze łużyckiej kwalifikuje się do odrębnego omówienia na szerszym tle porównawczym w aspekcie czasowym

i przestrzennym, jednakże przy pogłębionej znajomości samego zjawiska.

Cechami charakterystycznymi dla omawianej grupy cmentarzysk (ryc. 1) są rodzaj i forma pochówka oraz zestawy inwentarzy grobowych i w świetle tych właśnie zjawisk należy analizować nagromadzony materiał.

Cmentarzyska birytualne klasycznej fazy podgrupy częstochowsko-gliwickiej charakteryzowały się współwystępowaniem grobów ciałopalnych i szkieletowych, przy czym te ostatnie prawie zawsze wyraźnie dominowały w obrębie poszczególnych nekropoli (por. zestawienie). Jak dotąd nie odkryto cmentarzysk wyłącznie szkieletowych, a tylko ciałopalne znane są obecnie jedynie z Kuśmerek, pow. Częstochowa (31 grobów)⁶, Małusów Wielkich, pow. Częstochowa (23 groby)⁷, Ziemieć, pow. Gliwice (44 groby)⁸, oraz Złochowic, pow. Kłobuck (17 grobów)⁹. Trzy pierwsze zaliczono do schyłkowej fazy kultury łużyckiej¹⁰, natomiast ostatnie datowane jest stosunkowo wcześniej, bo na IV/V okres epoki brązu, a więc pozostaje poza ramami chronologicznymi przyjętymi w pracy¹¹.

⁶ CABALSKA 1968.

⁷ SALEWICZ 1938; 1939/1948; BOLEK 1972a.

⁸ DOBRZAŃSKA 1961.

⁹ KOGUS 1961.

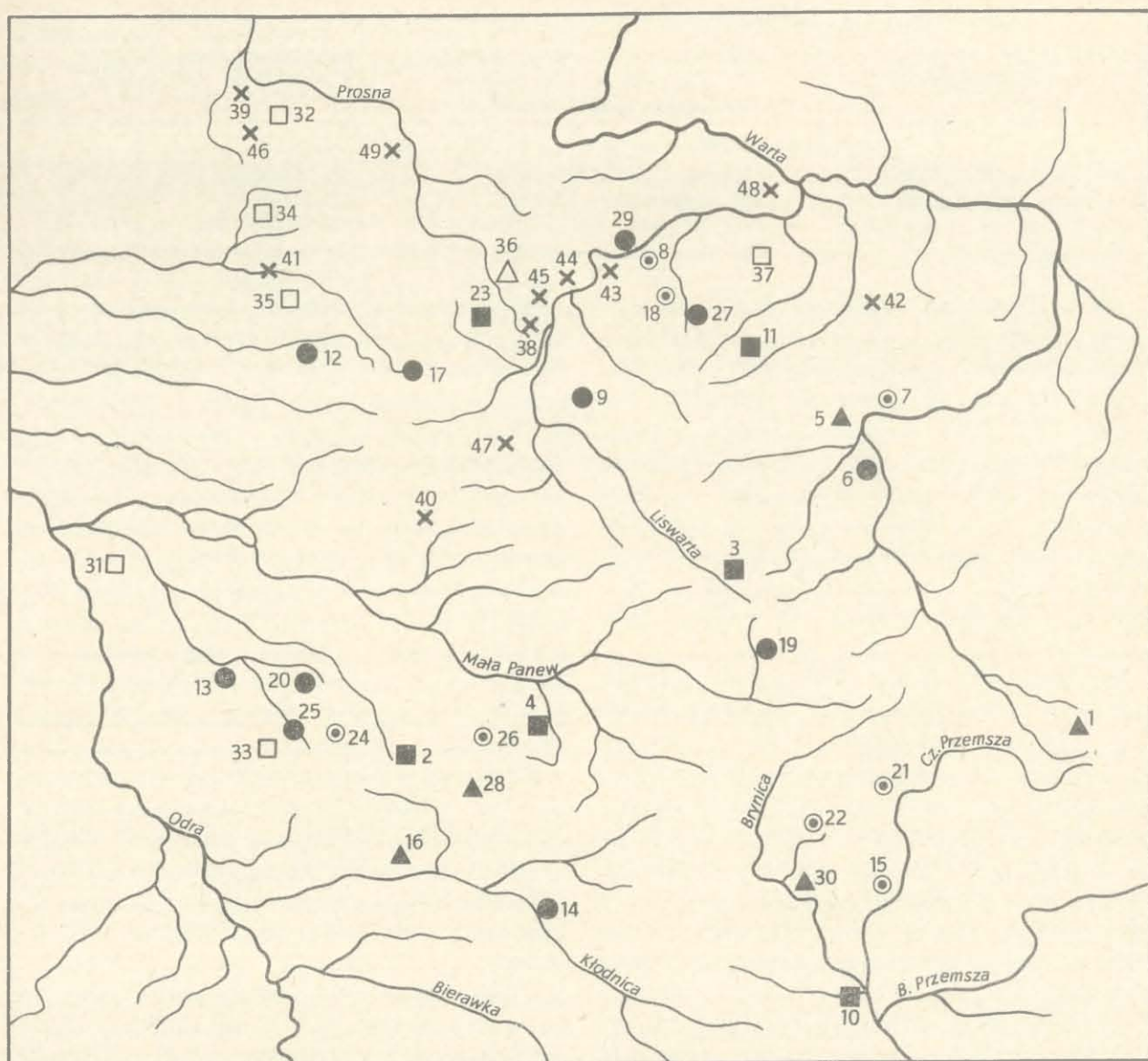
¹⁰ Do grupy cmentarzysk ciałopalnych o późnym datowaniu, zaliczonych do fazy schyłkowej, włączyć też należy stanowisko z Mstowa, pow. Częstochowa, odkryte w roku 1972 (BOLEK 1972b).

¹¹ Poza tymi czterema, z całą pewnością wyłącznie ciałopalnymi, cmentarzyskami znanych jest jeszcze kilkanaście stanowisk, na których również odkryto tylko pochówki ciałopalne.

³ GEDL 1967 b, s. 303; 1969, s. 389.

⁴ GEDL 1964, s. 116; 1967 b, s. 307.

⁵ Uwzględniono jedynie materiały ze stanowisk opublikowanych.

Ry. 1. Rozmieszczenie cmentarzysk podgrupy częstochowsko-gliwickiej grupy górnośląsko-malopolskiej kultury łużyckiej 1-4 – cmentarzyska z przewagą grobów szkieletowych; 5, 6 – cmentarzyska z przewagą grobów ciałopalnych; 7 – cmentarzyska wyłącznie ciałopalne 1 – ponad 100 grobów; 2 – 31-100 grobów; 3, 5 – 1-30 grobów; 4, 6 – wiadomość o cmentarzysku.

Gräberfelderverbreitung der Częstochowa-Gliwice Untergruppe der oberschlesisch-kleinpolnischen Gruppe der Lausitzer Kultur 1-4 – Gräberfelder mit überwiegender Körpergräbern; 5-6 – Gräberfelder mit überwiegender Brandgräbern; 7 – Gräberfelder nur mit Brandgräbern 1 – über 100 Gräber; 2 – 31-100 Gräber; 3, 5 – 1-30 Gräber; 4, 6 – Bericht über ein Gräberfeld

SPIS STANOWISK – VERZEICHNIS DER FUNDSTELLEN

Cmentarzyska z przewagą grobów szkieletowych — Gräberfelder mit überwiegender Körpergräbern

1. Blanowice, pow. Zawiercie	10. Katowice-Szopienice	20. Podborzany, pow. Strzelce Opolskie
2. Błotnica Strzelecka, pow. Strzelce Opolskie	11. Kłobuck-Zakrzew	21. Przeczyce, pow. Zawiercie
3. Boronów, pow. Lubliniec	12. Lasowice Małe, pow. Olesno	22. Siemonia, pow. Będzin
4. Czarków, pow. Gliwice	13. Ligota Samborowa, pow. Strzelce Opolskie	23. Stare Karmonki, pow. Olesno
5. Częstochowa-Mirów	14. Łabędy-Przysówka, pow. Gliwice	24. Strzelce Opolskie-Adamowice
6. Częstochowa-Raków	15. Łągisza, pow. Będzin	25. Szymiszów, pow. Strzelce Opolskie
7. Częstochowa-Wyczerpy Dolne	16. Łany Małe, pow. Gliwice	26. Świebie, pow. Gliwice
8. Danków, pow. Kłobuck	17. Olesno, m. pow.	27. Walenczów, pow. Kłobuck
9. Dąbrowa, gm. Ługi-Radły, pow. Kłobuck	18. Opatów, pow. Kłobuck	28. Wilkowicki, pow. Gliwice
	19. Piasek, pow. Lubliniec	29. Zbrojewsko, pow. Kłobuck
		30. Żychlice, pow. Będzin

Cmentarzyska z przewagą grobów ciałopalnych — Gräberfelder mit überwiegenden Brandgräbern

31. Gosławice, pow. Opole	33. Kalinów, pow. Strzelce Opolskie	36. Sternalice, pow. Olesno
32. Jaśkowice, pow. Kluczbork	34. Krzywizna, pow. Kluczbork	37. Wiktorów, pow. Kłobuck
	35. Kuniów, pow. Kluczbork	

Cmentarzyska wyłącznie ciałopalne — Gräberfelder nur mit Brandgräbern

38. Bodzanowice, pow. Olesno	42. Kocin, pow. Częstochowa	46. Polanowice, pow. Kluczbork
39. Ciecierzyn, pow. Kluczbork	43. Krzepice, pow. Kłobuck	47. Sieraków, pow. Lubliniec
40. Dobrodzień, pow. Lubliniec	44. Kuźniczka, pow. Kłobuck	48. Wąsosz Dolny, pow. Kłobuck
41. Kluczbork, m. pow.	45. Lutrowskie, pow. Kłobuck	49. Zdziechowice, pow. Olesno

Jak już powiedziano, w obrębie cmentarzysk birytualnych prawie zawsze zdecydowanie przeważały groby szkieletowe¹². Ich przewagę ilościową i procentową obrazuje załączone zestawienie¹³. Upoważnia nas ono do stwierdzenia, że na uwzględnionych w nim cmentarzyskach średnio ponad 65% grobów to pochówki szkieletowe¹⁴, przy czym na niektórych ilość ich dochodziła do 85%. W tym kontekście wyjątkowy i uderzający jest fakt bardzo małej ilości pochówków szkieletowych (tylko 23,2%) na drugim co do wielkości cmentarzysku omawianej podgrupy, odkrytym w Dankowie, pow. Kłobuck¹⁵.

Na obszarze podgrupy częstochowsko-gliwickiej znanych jest też kilka nekropoli, na których przeważały groby ciałopalne¹⁶. Jednakże taki stan rzeczy może być z jednej strony wynikiem zbyt fragmentarycznego przebadania tych stanowisk, gdyż ilość zespołów grobowych z poszczególnych cmentarzysk nie przekracza 23 pochówków, z drugiej zaś ich rozmieszczenie sugeruje, że są to stanowiska położone peryferycznie i stąd należy się na nich liczyć z wpływami ze strony grup ościennych z typowym ciałopalnym obrzędkiem grzebalnym¹⁷.

ne. Ilość grobów jednak jest tak mała (najwyżej kilka na jednym stanowisku), iż absolutnie nie daje podstaw do wnioskowania o monorytualnym charakterze całego obiektu.

¹² GEDL 1964, s. 81; SZYDŁOWSKA 1972, s. 162.

¹³ W zestawieniu (s. 152) uwzględniono jedynie cmentarzyska publikowane, które dostarczyły co najmniej 30 grobów. Wydaje się bowiem, że obraz uzyskany na podstawie stanowisk o mniejszej ilości zespołów nie jest w pełni wiarogodny i reprezentatywny, w związku z niemożnością zastosowania prawa wielkich liczb. Nie uwzględniono również cmentarzyska z Jamna, pow. Częstochowa, gdyż jest to zespół położony na pograniczu podgrup częstochowsko-gliwickiej i kieleckiej, przy czym elementy typowe dla podgrupy kieleckiej zdają się na nim przeważać (GEDL 1973).

¹⁴ W tabeli wyróżnia się cmentarzysko z Olesna, na którym tylko 10,6% grobów to zespoły szkieletowe. Przypuszczać jednak należy, że ilość ich pierwotnie była znacznie większa, gdyż 59,5% pochówków zostało w takim stopniu zniszczonych, iż nie jesteśmy dziś w stanie określić ich rodzaju. Podobna sytuacja istnieje też na nekropoli w Ligocie Samborowej, pow. Strzelce Op., gdzie na skutek braków w dokumentacji nie udało się ustalić charakteru 39% pochówków.

¹⁵ GEDL 1963, s. 190-198.

¹⁶ GEDL 1964, s. 81.

¹⁷ Do tej grupy zaliczyć należy następujące cmentarzyska: Gosławice, pow. Opole, 16 grobów (w tym jeden szkieletowy);

W obrębie poszczególnych cmentarzysk omawianej podgrupy ani groby szkieletowe, ani też ciałopalne nie tworzyły wyraźnie odrębnych skupisk, lecz występowały w przemieszaniu. Jedynie na cmentarzysku w Dankowie, pow. Kłobuck, stwierdzono brak pochówków szkieletowych w zachodniej jego części¹⁸. Na tym miejscu nasuwa się pytanie, czy współwystępujące obok siebie groby szkieletowe i ciałopalne były sobie rzeczywiście współczesne. Wydaje się, że bez zastrzeżeń można na nie odpowiedzieć twierdząco. Przemawia za tym z jednej strony wyraźna jednorodność chronologiczna inwentarzy obu typów pochówków, z drugiej zaś fakt nienawarstwiania się na siebie grobów różnego rodzaju. Jak dotąd bowiem odosobnione wypadki nawarstwiania się grobów ciałopalnych (wyłącznie popielnicowych) na szkieletowe stwierdzono tylko na cmentarzyskach w Lasowicach Małych, pow. Olesno¹⁹, oraz Świbiu, pow. Gliwice²⁰. Zjawisko to jednak ma aspekt chronologiczny, gdyż zespoły ciałopalne zaliczyć raczej należy do fazy schyłkowej omawianej grupy, natomiast szkieletowe — do klasycznej.

Groby szkieletowe i ciałopalne klasycznej fazy podgrupy częstochowsko-gliwickiej grupy górnośląsko-małopolskiej kultury łużyckiej tworzyły rozległe, płaskie cmentarzyska. Nigdzie dotychczas nie stwierdzono grobów kurhanowych. Poszczególne pochówki pierwotnie zaznaczone były na powierzchni brukami kamiennymi lub niewielkimi nasypami. Przemawia za tym niezaobserwowanie grobów wyraźnie przecinających się czy nawarstwionych. Zespoły grobowe sytuowane były na ogół dość blisko siebie. Ich wzajemny układ był w pewnym sensie chaotyczny, gdyż trudno

Jaśkowice, pow. Kluczbork, 10 grobów (1); Kalinów, pow. Strzelce Op., 23 groby (4); Krzywizna, pow. Kluczbork, 21 grobów (1); Kuniów, pow. Kluczbork, 11 grobów (3), i Wiktorów, pow. Kłobuck, 4 groby (1).

¹⁸ GEDL 1964a, s. 81. Natomiast na cmentarzysku w Szymiszowie, pow. Strzelce Op., groby szkieletowe grupowały się w jego centralnej części (GAJEWSKI 1957, s. 58-59; 1959, s. 116). Obserwacja ta jednak nie musi być odbiciem stanu rzeczywistego ze względu na zbyt fragmentaryczny stopień przebadania stanowiska (GEDL 1963, s. 186).

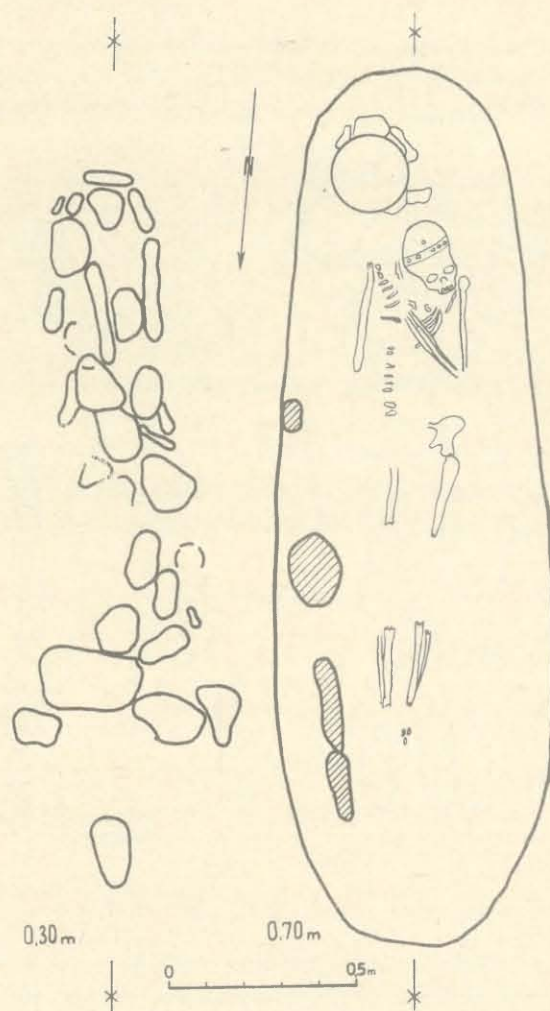
¹⁹ DOBRZAŃSKA, GEDL 1962, s. 162.

²⁰ HUFNAGEL 1938, s. 178; STANKIEWICZ-WĘGRZYKOWA 1972, s. 59.

byłoby mówić o planowym zakładaniu cmentarzyk, odzwierciedlającym się np. w formie rzędowego układu grobów. Wprawdzie W. Błaszczyk i A. Stankiewicz-Węgrzykowa przyjmują, iż groby na badanych przez nich cmentarzyskach w Częstochowie-Rakowie i Świłbiu układają się w rzędy²¹, lecz układ ten przy studio- waniu planów tych nekropoli nie jest bynajmniej oczywisty i dlatego wydaje się być problematyczny. Natomiast na wszystkich cmentarzyskach konsekwentnie sytuowano jamy grobowe na osi północ-południe i jedynie w stosowaniu tej reguły przejawia się planowość ich układu²².

Niestety jak dotąd nie udało się poczynić obserwacji nad systemem rozbudowy poszczególnych cmentarzyk. Nie udało się też stwierdzić, czy nowe groby zakładano wokół jakiegoś określonego, centralnego punktu nekropoli, czy też wzdłuż jakiejś wyznaczonej osi w obu jej kierunkach bądź tylko w jedną stronę. Dzieje się tak głównie dlatego, że zespoły grobowe nie zawierają w swych inwentarzach przedmiotów pozwalających, przy obecnym stanie naszej wiedzy, na ustalenie ich dokładniejszej względnej chronologii oraz ze względu na fakt, iż prawie żadne z cmentarzyk nie zostało przebadane w całości²³. Brak także w literaturze przedmiotu rozważań nad wzajemnym usytuowaniem, w obrębie poszczególnych cmentarzyk, grobów o jednakowej formie pochówka oraz zespołów o wyraźnie bogatszych inwentarzach. Nie analizowano również dokładniej zagadnienia zagęszczenia grobów w terenie, które na ogół jest dość znaczne. Na przykład na cmentarzystku w Przeczycach na niektórych arach odkryto do 22 grobów. Zaznaczyć tu jednak wypada, że gęstość usytuowania pochówków w poszczególnych partiach cmentarzyk nie była jednakowa i przeważnie — ale nie zawsze, o ile to było możliwe do stwierdzenia — zmniejszała się w kierunku ich granic²⁴.

Na marginesie tych uwag wspomnieć jeszcze należy o bardzo, jak się wydaje, ciekawym problemie sytuowania cmentarzyk w stosunku do cieków czy zbiorników wodnych, który jak dotąd nie znalazł odbicia w literaturze. Szczegółowa analiza sytuacji topograficznej interesujących nas cmentarzyk wykazała, że znaczna ich większość usytuowana została

Ryc. 2. Przeczycze, pow. Zawiercie, grób 90 — Grab 90

Grób szkieletowy z brukiem nagrobnym o luźnym układzie. Jama obstawiona tylko czterema kamieniami, zgrupowanymi przy jej wschodniej granicy. Szkielet 30-letniej kobiety wyprostowany, lewa ręka złożona dłońią na prawym obojczyku, prawa na lewym.

Körpergrab mit Steinpflaster in loser Anlage. Grube mit nur 4 Steinen umstellt, die an der östlichen Grenze gruppiert lagen. Gerade liegendes Skelett einer 30-jährigen Frau, linker Arm mit Handfläche auf dem rechten Schlüsselbein ruhend, rechte Hand auf dem linken Schlüsselbein

w bezpośrednim sąsiedztwie wody. Zakładanie nekropoli w bliskości wody było podyktowane z jednej strony względami utylitarnymi, gdyż stan zachowania przepalonych kości z grobów ciałopalnych sugeruje gwałtowne gaszenie stosów wodą, z drugiej zaś wiadomo, iż woda spełniała poważną rolę w kulcie grzebalnym i obrzędach z nim związanych²⁵. Podobne obserwacje dotyczące położenia cmentarzyk poczyniono również dla okresu rzymskiego²⁶ i wczesnego średniowiecza²⁷.

Groby szkieletowe na cmentarzyskach klasycznej fazy podgrupy częstochowsko-gliwickiej zorientowane, jak już powiedziano, z reguły na osi północ-południe (z niewielkimi odchyleniami), charakteryzowały się podłużnymi, w przybliżeniu prostokątnymi jamami

²⁵ ELIADE 1966, s. 198 n.

²⁶ SZYDŁOWSKI 1964, s. 443, tam dalsza literatura.

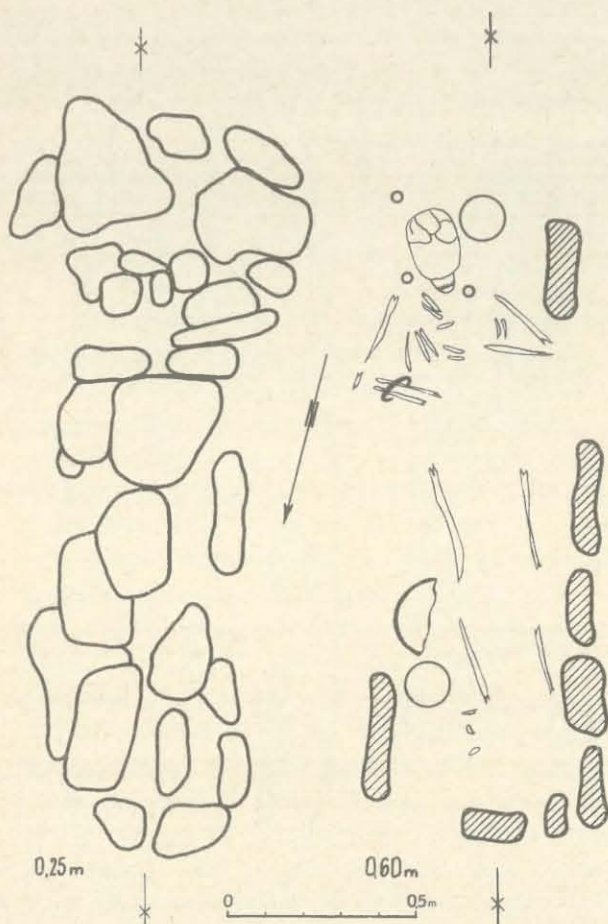
²⁷ ZOLL-ADAMIKOWA 1971, s. 10.

²¹ BŁASZCZYK 1965, s. 177 i plan; STANKIEWICZ-WĘGRZYKOWA 1972, s. 49 i ryc. 2.

²² T. MALINOWSKI 1962, s. 46-47; GEDL 1964, s. 82; SZYDŁOWSKA 1972, s. 165, 183, 184. Zaznaczyć jednak trzeba, że zdarzają się odosobnione wypadki sytuowania grobów na osi wschód-zachód (GEDL 1964, s. 82; SZYDŁOWSKA 1972, s. 165).

²³ Jedyne uwagi na temat narastania nekropoli odnoszą się do cmentarzyska w Dankowie, pow. Kłobuck, lecz i one wypowiedziane są, z braku dobrze datowanych zespołów, w trybie przypuszczającym (GEDL 1963, s. 186).

²⁴ GEDL 1963, plan; SZYDŁOWSKA 1972, plan 1; STANKIEWICZ-WĘGRZYKOWA 1972, ryc. 2.

Ryc. 3. Przeczyce, pow. Zawiercie, grób 505 – Grab 505
Szkieletowy pochówek 12-letniego dziecka. Jama grobowa z luźną obstawą przykryta dużym, zwartym brukiem kamiennym.

Körperbestattung eines 12-jährigen Kindes. Grabgrube mit loser Steinpackung und einem grossen, dichten Steinpflaster überdeckt

grobowymi o płaskich dnach. Wielkości tych jam, jak stwierdzono w wypadkach zespołów o zachowanych szczątkach kostnych, były na ogół dostosowane do wzrostu zmarłych. I tak wymiary jam grobów niemowląt i małych dzieci wynosiły około $0,50 \times 1,00$ m, a osobników dorosłych około $1,00 \times 2,00$ - $2,50$ m. Głębokości jam grobów osób dorosłych sięgały przeciętnie 1,00 m, a dziecięce wkopane były zwykle płycej²⁸.

Większość zespołów szkieletowych miała kamienne bruki nagrobne lub konstrukcje z kamieni wewnątrz jam grobowych. Zaznaczyć tu jednak trzeba, że bruki nagrobne i konstrukcje kamienne we wnętrzach jam grobowych nie musiały sobie towarzyszyć, a częściej spotykane są groby z samymi tylko brukami; znane są również cmentarzyska, na których obecności bruków w ogóle nie stwierdzono²⁹. Układ kamieni bruków był różny. Zaobserwowano układy zwarte, nieraz kilkuwarstwowe, częściej jednak bruki te były luźne (ryc. 2 i 3), jakby symboliczne, a niekiedy miały

²⁸ BŁASZCZYK 1965, s. 177; SZYDŁOWSKA 1972, s. 165.

²⁹ DOBRZAŃSKA-SZYDŁOWSKA, GEDL 1962, s. 103, 105.

formę dwu niewielkich skupisk kamieni usytuowanych nad obu końcami jamy grobowej. W tych wypadkach kamienie te przypuszczalnie uzupełniały nasypy ziemne. Stwierdzono również, że wielkości bruków w zasadzie pokrywały się z wielkościami jam grobowych. Konstrukcje kamienne wewnątrz jam miały formę obstaw o mniej lub bardziej zwartym układzie (ryc. 2, 3, 7, 9, 11 i 14). Niekiedy były to jedynie dwa, a nawet jeden kamień (ryc. 10 i 13). Do budowy tych obstaw dobierano kamienie płaskie, które ustawiano pionowo na dnach jam, wzdłuż ich brzegów. Na cmentarzyskach w Łabędach-Przyszówce, pow. Gliwice³⁰, Łagiszy, pow. Będzin³¹, Piasku, pow. Lubliniec³², Przeczycach, pow. Zawiercie³³, i Walenczowie, pow. Kłobuck³⁴, stwierdzono ślady czegoś w rodzaju drewnianego „oszalowania” jamy grobowej (ślady belek położonych przy dłuższych bokach jamy – ryc. 9).

Wydaje się, że bliższego zastanowienia wymaga sprawa celu, w jakim układano nad grobami bruki z kamieni czy obstawiano kamieniami wnętrza jam grobowych. O ile cel układania bruków nagrobnych przedstawia się raczej jasno i uznać należy, że zabezpieczały one, a równocześnie wyznaczały miejsce usytuowania grobu, wzmacniając czy uzupełniając nasyp ziemny, to sprawa obstaw w jamach grobowych wydaje się być bardziej skomplikowana. Trudno byłoby przyjąć, że obstawy kamienne tylko zabezpieczały jamy grobowe przed obsuwaniem się piaszczystego środowiska (z takim prawie zawsze mamy do czynienia), w które je wkopano, gdyż w większości wypadków układ kamieni był luźny, a nawet mówi się o obstawach jedynie symbolicznych. Wydaje się, że można by uznać, iż u podstaw, zresztą nie zawsze kultuwanego, zwyczaju obstawiania kamieniami granic jam grobowych leżał też jakiś nakaz natury wierzeniowej, którego jednak nie jesteśmy w stanie odtworzyć.

Na dnach jam grobowych, oddzielona warstwą jałowego piasku od ewentualnego bruku kamiennego, spoczywała właściwa zawartość grobów, czyli szczątki zmarłych³⁵ oraz towarzyszące im z reguły wyposażenie. W obrębie poszczególnych cmentarzysk położenie zmarłych w jamach było zawsze jednakowe – głową na południe lub na północ. Zdecydowanie jednak przeważały cmentarzyska ze szkieletami ułożonymi gło-

³⁰ DOBRZAŃSKA-SZYDŁOWSKA, GEDL 1962, s. 103-104.

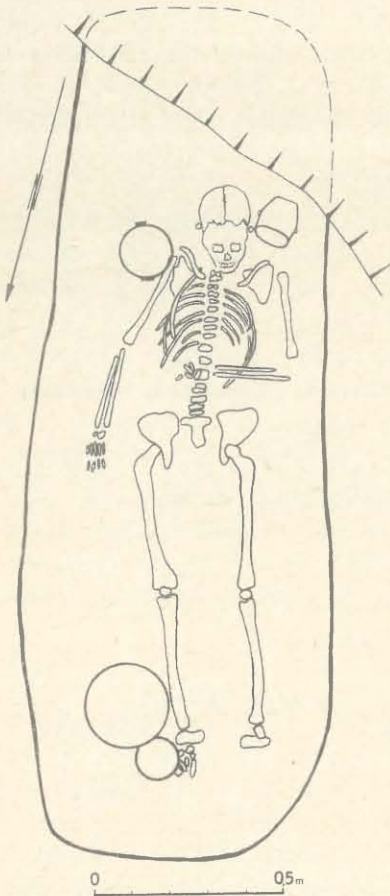
³¹ Materiały nie publikowane, udostępnione łaskawie przez p. mgr W. Galasińską-Hrebendową.

³² JAŹDŻEWSKI 1932, s. 83.

³³ SZYDŁOWSKA 1972, s. 167-168.

³⁴ PROKOPOWICZ 1964, s. 139 i ryc. 10.

³⁵ Należy tu jednak zaznaczyć, że stan zachowania szczątków kostnych był różny. Często natrafiano jedynie na nikłe ślady zębów. Niejednokrotnie również o pierwotnym układzie zwłok świadczył tylko układ ozdób brązowych w obrębie jamy grobowej (np. grób 65 w Łabędach-Przyszówce).

Ryc. 4. Strzelce Opolskie-Adamowice, grób 3/1936 — Grab 3/1936

Grób szkieletowy bez obstawy kamiennej — Körpergrab ohne Steinpackung
Nach F. Hufnagel

wą na południe. Układ odwrotny, głową na północ, stwierdzono tylko w Lasowicach Małych, pow. Oleśno³⁶, Podborzanach, pow. Strzelce Op.³⁷, i Świbiu, pow. Gliwice³⁸. Natomiast na cmentarzyskach w Kunowie, pow. Kluczbork³⁹, Strzelcach-Adamowicach⁴⁰ i Szymiszowie, pow. Strzelce Op.⁴¹, zaobserwowano szkielety ułożone głowami na północ i na południe. Wydaje się, że składanie zmarłych głowami na północ było charakterystyczne raczej dla okresu hal-sztackiego.

Na cmentarzyskach, gdzie stan zachowania materiałów kostnych na to pozwalał, stwierdzono, że zmarłych składano w jamach zawsze na wznak w pozycji wyprostowanej, z twarzą skierowaną ku górze⁴².

³⁶ DOBRZAŃSKA, GEDL 1962, s. 145.

³⁷ GEDL 1962d, s. 112.

³⁸ STANKIEWICZ-WĘGRZYKOWA 1972, s. 50.

³⁹ GEDL 1966b, s. 17.

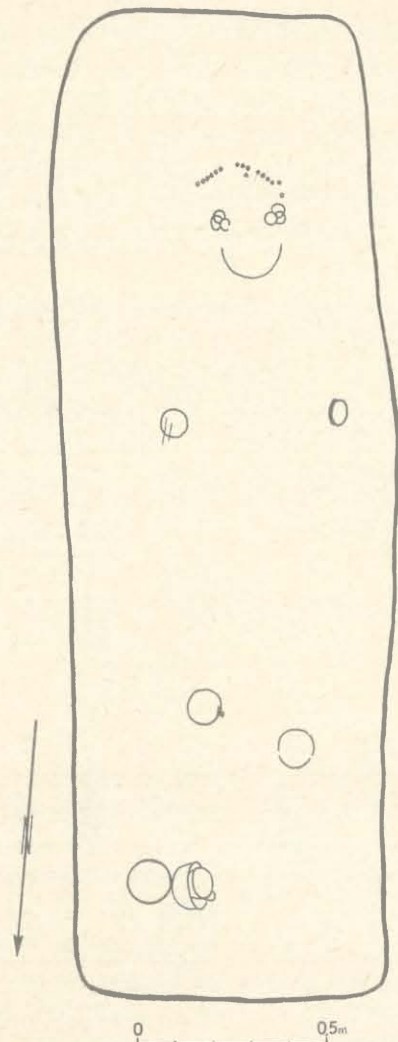
⁴⁰ HUFNAGEL 1941, s. 91.

⁴¹ GAJEWSKI 1959, s. 119-120.

⁴² Niewielkie odchylenia czaszek od tej pozycji są raczej przypadkowe, a nie zamierzone (T. MALINOWSKI 1962, s. 45; SZYDŁOWSKA 1972, s. 169).

Natomiast w układzie rąk panowała swoboda. Zaobserwowano następujące warianty ułożenia rąk: wyprostowane wzdłuż ciała (najczęściej), złożone dłońmi na łonie, skrzyżowane na piersi, i to przeważnie wysoko, tuż poniżej brody, złożone dłońmi na obojczykach lub na stawach barkowych, tak że kości przedramienia leżały na ramieniowych. Zauważono przy tym, że układ ręki prawej i lewej nie zawsze był jednakowy (ryc. 2-4).

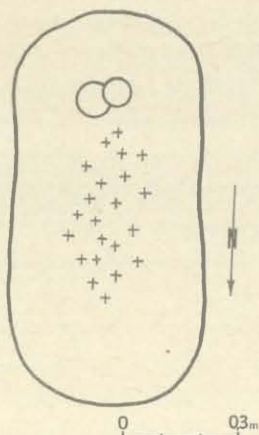
Zmarli składani byli do grobów w ubiorach, o czym świadczą pośrednio metalowe części strojów, jak również uzupełniające ubiór liczne ozdoby (ryc. 2, 3 i 5). Nie stwierdzono natomiast dotąd śladów ewentualnych trumien drewnianych. Jedynie na cmentarzysku w Świbiu zaobserwowano na dnach jam grobowych podłużne zaciemnienia, pozostałe po jakichś drewnia-

Ryc. 5. Łabędy-Przyszówka, pow. Gliwice, grób 65 — Grab 65

Grób szkieletowy, w którym o położeniu zupełnie nie zachowanych szczątków zmarłego świadczył jedynie układ ozdób brązowych.

Körpergrab in welchem die Lage der gänzlich fehlenden Körperüberreste nur durch die Anordnung des Bronzeschmuckes bezeugt wurde

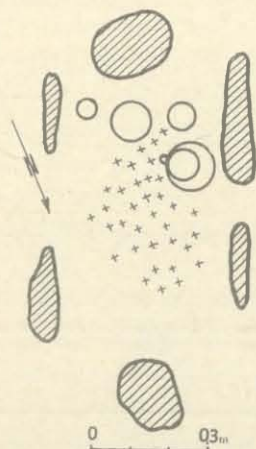

Ryc. 6. Przeczyce, pow. Zawiercie, grób 536 — Grab 536
Pochówek ciałopalny jamowy 7-letniego dziecka, bez obstawy kamiennej.
Grubenbrandbestattung eines 7-jährigen Kindes ohne Steinpackung

nych podkładek (drewno zachowało się przy przedmiotach brązowych), na których spoczywały zwłoki⁴³.

Drugi rodzaj grobów stanowiły zespoły ciałopalne. Mając na uwadze usytuowanie w nich przepalonych szczątków ludzkich, podzielić je można na jamowe i popielnicowe. W obrębie tych zasadniczych typów wyróżnia się jeszcze cały szereg współwystępujących odmian.

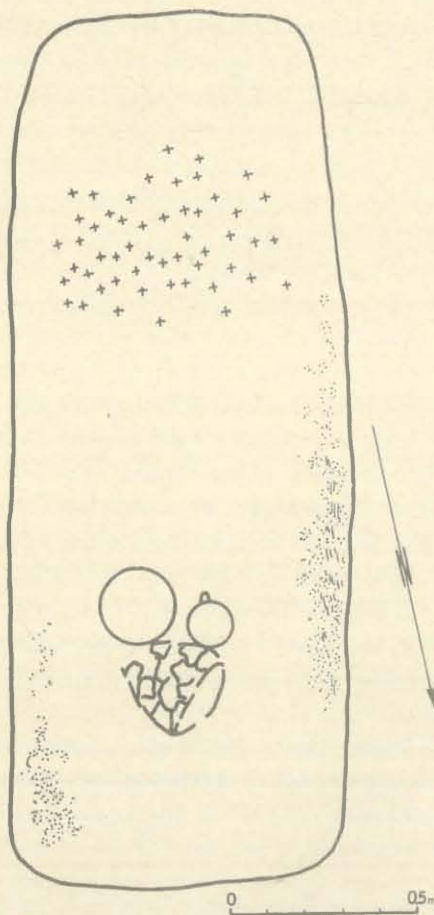
Groby jamowe to te, w których przepalone szczątki kostne złożone zostały bezpośrednio w ziemi. Wydzielić wśród nich można zespoły o kształcie małych, kolistych, zwartych skupień przepalonych kości, groby o jamach niewielkich, prostokątnych lub owalnych i wreszcie pochówki o formie grobów szkieletowych.

Ryc. 7. Przeczyce, pow. Zawiercie, grób 785 — Grab 785
Grób ciałopalny jamowy z obstawą kamienną.
Brandgrubengrab mit Steinpackung

Groby ciałopalne odmiany pierwszej były najczęściej pozbawione wyposażenia i prawie z reguły nie miały bruków ani obstaw kamiennych. Zaleganie w nich kości zbitą masą sugeruje, że pierwotnie znajdowały się w jakimś pojemniku (woreczek, naczynie drewniane?).

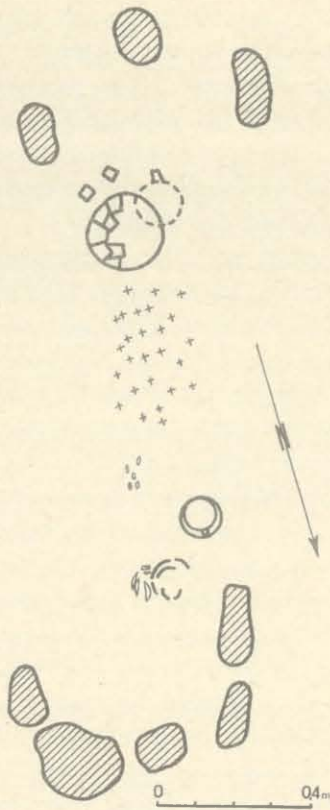
Pochówki o owalnych lub prostokątnych jamach grobowych z reguły, podobnie jak szkieletowe, usytuowane były w przybliżeniu na osi północ-południe. Analogicznie jak groby szkieletowe miały nie zawsze występujące obstawy kamienne, o mniej lub bardziej zwartym układzie oraz bruki nagrobne. Szczątki ciałopalenia zalegały w nich zwykle w niewielkich skupiskach, usytuowanych w ich północnych lub częściej południowych partiach, albo też były rozproszone po całych jamach. Ich wymiary wynosiły średnio około 0,50 × 1,00 m. W większości zespołów w jamach obok kości pomieszczone też było wyposażenie grobowe (ryc. 6 i 7).

Ryc. 8. Przeczyce, pow. Zawiercie, grób 667 — Grab 667
Pochówek mężczyzny w wieku około 30 lat, ciałopalny jamowy o formie szkieletowego. Duża jama grobowa ze śladami drewnianego oszalowania.

Bestattung eines ungefähr 30 Jahre alten Mannes; Brandgrubengrab in der Form eines Körpergrabes. Eine grosse Grabgrube mit Spuren einer Holzverschalung

⁴³ STANKIEWICZ-WĘGRZYKOWA 1972, s. 50.

Ryc. 9. Przeczyce, pow. Zawiercie, grób 824 — Grab 824

Pochówek ciałałpalny jamowy o formie szkieletowego. Jama grobowa przy końcach obstawiona kamieniami. W środkowej części jamy skupisko przepalonych kości mężczyzny w wieku około 30 lat, a w północnej szczątki nie spalonego szkieletu 8-letniego dziecka.

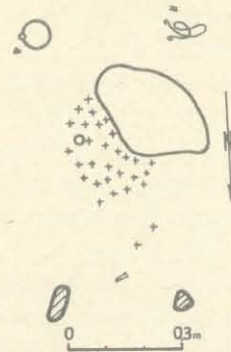
Grubenbrandbestattung in der Form eines Körpergrabes. Die Grabgrube an den Enden mit Steinen abgesteckt. Im mittleren Teil der Grube eine Anhufung von Leichenbrand eines etwa 30-jährigen Mannes, im nördlichen Teil die unverbrannten Skelettüberreste eines 8-jährigen Kindes

Najciekawszą odmianę grobów ciałałpalnych jamowych stanowią zespoły o formie pochówków szkieletowych. Ich jamy grobowe miały wielkość i wszystkie charakterystyczne cechy jam grobów szkieletowych. Również i układ wyposażenia był w nich analogiczny do układu w grobach inhumacyjnych, tylko że na dnach jam rozsypane były szczątki ciałałpalenia, tworzące niekiedy mniej lub bardziej zwarte skupiska (ryc. 8 i 9). Ciekawe w tym kontekście są obserwacje poczynione na cmentarzyskach w Dankowie i Zbrojewsku, pow. Kłobuck, gdzie stwierdzono, że w niektórych grobach tego typu kości spalonej czaszki złożone były w południowych częściach jam, podobnie do ich układu w grobach szkieletowych⁴⁴.

Groby ciałałpalne o formie szkieletowych stwierdzono, jak dotąd, jedynie na cmentarzyskach w Częstochowie-Rakowie, Dankowie, Łąbędach-Przyszówce, Łagiszy, Oleśnie, Piasku, Przeczycach, Świbiu i Zbro-

jewsku⁴⁵. Ilość ich na poszczególnych stanowiskach była stosunkowo niewielka. Taki stan rzeczy jest być może wynikiem niezwrócenia przez badaczy uwagi na ten rodzaj grobów, skutkiem czego zostały one włączone do ogólnej grupy grobów jamowych.

Do omawianej odmiany grobów jamowych być może należałoby zaliczyć niektóre zespoły jamowe odmiany drugiej, będące pochówkami małych dzieci. Ich rozmiary i konstrukcja są bowiem analogiczne do szkieletowych grobów dziecięcych i przypuszczać można, że intencją zakładających je była budowa pochówków ciałałpalnych o formie szkieletowych, dostosowanych wielkością jamy do wzrostu dziecka (ryc. 10). Ponieważ jednak intencje takie są nie do odtworzenia, wszystkie te zespoły zalicza się do grobów ciałałpalnych jamowych o jamach niewielkich, prostokątnych lub owalnych.

Ryc. 10. Przeczyce, pow. Zawiercie, grób 868 — Grab 868

Pochówek ciałałpalny jamowy półrocznego dziecka. Narożniki jamy grobowej wyznaczają dwa kamienie i dwie ozdoby brązowe. Wielkość jamy grobowej w zestawieniu z wiekiem pochowanego w niej niemowlęcia sugeruje, iż intencją zakładających grób był pochówek o formie szkieletowego.

Brandgrubengrab eines halbjährigen Kindes. Die Grabecken sind durch 2 Steine und 2 Bronzeschmuckstücke angedeutet. Die Größe der Grabgrube im Zusammenhang mit dem Alter des darin bestatteten Kindes lässt die Vermutung zu, dass man mit Absicht das Grab in einer Körperbestattungsform einrichtete

Groby popielnicowe również nie stanowiły grupy jednolitej, zarówno pod względem usytuowania przepalonych szczątków kostnych, jak i poszczególnych elementów ich budowy. Najczęściej spotyka się tzw. groby popielnicowe czyste, w których całość szczątków ciałałpalenia pomieszczono w popielnicach. Do wyjątkowych natomiast należały zespoły, gdzie obok popielnic znajdowały się w jamach resztki stosów i ewentualnie drobne przepalone kości. Jamy grobowe w zespołach popielnicowych były małe i na ogół słabo czytelne. W niektórych wypadkach obok popielnic pomieszczone też były inne naczynia — przy-

⁴⁴ GEDL 1963, s. 175; 1966a, s. 109; 1971, s. 166.

⁴⁵ SZYDŁOWSKA 1972, s. 184-185, 188.

stawki. Funkcje popielnic pełniły najczęściej duże, w przybliżeniu dwustożkowate naczynia zasobowe lub duże garnki, niekiedy zaś inne typy naczyń. Kamienne konstrukcje wewnątrz jam oraz bruki nagrobne w pochówkach popielnicowych należały do rzadkości.

Na koniec rozważań na temat formy grobów klasycznej fazy podgrupy częstochowsko-gliwickiej grupy górnośląsko-małopolskiej kultury łużyckiej należy zastanowić się nad chronologią poszczególnych, opisanych wyżej, typów pochówków. Stwierdzić tu trzeba, że zarówno groby szkieletowe, jak i ciałopalne (jamowe i popielnicowe) w nie zmienionej w zasadzie formie występowały przez cały czas trwania omawianej podgrupy kulturowej. Wymowę chronologiczną zdaje się mieć natomiast ich stosunek ilościowy, co odnosi się zwłaszcza do zespołów ciałopalnych.

Groby szkieletowe pojawiły się masowo na przełomie IV i V okresu epoki brązu lub w V okresie tej epoki wraz z wykrystalizowaniem się klasycznej fazy podgrupy częstochowsko-gliwickiej — najprawdopodobniej jako kontynuacja wcześniejszych tradycji. W niezmienionej formie przetrwały one aż w głąb wczesnej epoki żelaza, kiedy to występowanie ich zanikło wraz z ogólnym załamaniem kulturowym, jakie wtedy na omawianym terenie nastąpiło.

Groby ciałopalne, przeważające na cmentarzyskach fazy wczesnej, w fazie klasycznej są znacznie mniej liczne od szkieletowych, a w fazie schyłkowej zaczynają znowu na omawianym terenie dominować. Dowodem tego są monorytualne ciałopalne nekropole o późnej metryce (przełom okresów halsztackiego i lateńskiego) znane z Kuśmerek i Małusów Wielkich, pow. Częstochowa, oraz Ziemięcic, pow. Gliwice⁴⁶. W tym kontekście aspekt chronologiczny ma też forma grobu ciałopalnego. Zespoły jamowe były szczególnie typowe dla schyłku epoki brązu i początku okresu halsztackiego, natomiast pochówki popielnicowe, typowe zwłaszcza dla fazy wczesnej, pod koniec okresu halsztackiego, w fazie schyłkowej, przeżywały swój renesans. Zaobserwowano to z jednej strony na birytualnych cmentarzyskach w Lasowicach Małych⁴⁷ i Świbiu⁴⁸, gdzie stwierdzono nawarstwienie się młodszych grobów popielnicowych na starsze szkieletowe, z drugiej zaś na późnołużyckich cmentarzyskach ciałopalnych w Kuśmerekach, pow. Częstochowa (18 grobów popielnicowych i 13 jamowych)⁴⁹, Małusach Wielkich, pow. Częstochowa (22 groby popielnicowe

i 1 jamowy)⁵⁰, oraz Ziemięcicach, pow. Gliwice (19 grobów popielnicowych, 22 jamowe i 4 zniszczone)⁵¹. Zmianie uległa też forma popielnic, którymi w zespołach starszych były najczęściej duże dwustożkowate naczynia zasobowe (określane też jako wazy), a w młodszych duże jajowate lub profilowane garnki, często z wyodrębnionymi dnami.

Na wyposażenie grobowe, występujące w prawie każdym zespole tak szkieletowym, jak i ciałopalnym, złożone na dnach jam w bezpośrednim sąsiedztwie szczątków zmarłych, składały się zarówno sporadyczne egzemplarze głównie metalowych narzędzi, broni i przyborów oraz częstsze brązowe lub żelazne przedmioty związane z ubiorem i ozdoby, jak i stosunkowo liczne naczynia. Ogólnie rzecz biorąc, groby z okresu halsztackiego były bogaciej wyposażone w przedmioty metalowe, natomiast w zakresie obecności w grobach ceramiki różnic chronologicznych nie zaobserwowano⁵². Sporadyczne znajdowanie w grobach narzędzi i broni zdaje się odzwierciedlać w jakiejś mierze ich relatywną wartość, zbyt dużą, by mogły być powszechnym składnikiem wyposażenia grobowego. Nie można też jednak wykluczyć, że taki stan rzeczy jest odbiciem jakichś nakazów wierzeniowych, tym bardziej gdy się zważy, iż np. w sąsiedniej grupie środkowośląskiej, skądinąd bardzo bogatej, obecności narzędzi i broni w jamach grobowych prawie się nie stwierdza⁵³. Stosunkowo częściej spotykane w grobach podgrupy częstochowsko-gliwickiej metalowe elementy ubiorów i ozdoby w głównej mierze zaliczyć należy do wyrobów drucikowatych, raczej o skromnej formie i znikomym zdobnictwie. Brak wśród nich prawie zupełnie przedmiotów masywniejszych, które — jak skądinąd wiadomo — były też w tym okresie w użyciu (np. puste nagolenniki odlewane na rdzeniach glinianych, produkowane w obrębie omawianej podgrupy)⁵⁴. I w tym zjawisku należy widzieć odbicie dużej materialnej wartości tego rodzaju wyrobów.

Na tym miejscu podkreślić należy, że występowanie w obrębie podgrupy częstochowsko-gliwickiej grupy górnośląsko-małopolskiej kultury łużyckiej szkieletowych zespołów grobowych jest okolicznością szczególnie cenną, gdyż na podstawie rozłożenia poszczególnych elementów wyposażenia, a zwłaszcza ozdób itp. w stosunku do szczątków zmarłych, można z dużym prawdopodobieństwem wnioskować o ich funkcjo-

⁴⁶ GEDL 1972, s. 335-338.

⁴⁷ DOBRZAŃSKA, GEDL 1962, s. 162.

⁴⁸ HUFNAGEL 1938, s. 178; STANKIEWICZ-WĘGRZYKOWA 1972, s. 59.

⁴⁹ CABALSKA 1968, s. 122-142.

⁵⁰ SALEWICZ 1938, s. 147-156; BOLEK 1972a.

⁵¹ DOBRZAŃSKA 1961, s. 150-175.

⁵² GEDL 1964, s. 88.

⁵³ GEDIGA 1967, s. 143-146.

⁵⁴ KOSTRZEWSKI 1954, s. 41 i przyp. 27; 1970, s. 104.

nalnym zastosowaniu, co w wypadku pochówków ciałopalnych jest rzeczą prawie zupełnie niemożliwą. W związku z tym udało się wyodrębnić charakterystyczne zestawy ozdób głowy — diademy i zawieszki skroniowe⁵⁵ oraz stwierdzić noszenie pierścionków na palcach rąk i nóg. Natomiast w świetle tych materiałów nie znalazła potwierdzenia teza o noszeniu przez ludność kultury łuzycyckiej naramienników, w żadnym bowiem z grobów szkieletowych nie stwierdzono ich obecności⁵⁶.

W przeciwieństwie do metali wyroby ceramiczne, głównie naczynia, wchodziły w skład wyposażenia ogromnej większości grobów, tak że można zaryzykować twierdzenie, iż obecność ich była nakazana jakąś regułą wierzeniową. Naczynia znajdowane w grobach, jakkolwiek stosunkowo bardzo liczne, sprawiają wrażenie monotonności. Spowodowane jest to z jednej strony małą różnorodnością form — gdyż w zasadzie spotyka się jedynie garnki, misy, czerpaki, czarki, kubki i duże dwustopkowe naczynia zasobowe — z drugiej zaś prawie zupełnym brakiem egzemplarzy ornamentowanych (zob. zestawienie form naczyń). Ilość naczyń w poszczególnych grobach była różna. W zasadzie nie było ich więcej niż 10 szt., a najczęściej 3, 4 egzemplarze. Bardzo powszechnie, prawie z reguły, powtarzający się zestaw naczyń stanowiły garnek, misa i czerpak, przy czym ten ostatni najczęściej spoczywał w misie.

W zakresie usytuowania w jamach poszczególnych elementów wyposażenia, w stosunku do szczątków zmarłych, trudno byłoby mówić o jakichś prawidłowościach ogólnych. Zaznaczają się one ewentualnie w obrębie poszczególnych cmentarzysk, lecz i tu widoczna jest w tym względzie dość duża swoboda.

Stwierdzić jedynie należy, że przedmioty z kategorii broni, narzędzi i przyborów prawie zawsze składano tuż przy zwłokach w grobach szkieletowych, a w zespołach ciałopalnych wśród lub na szczątkach ciałopalenia. Układ części odzieży i ozdób wskazuje, iż zmarłych grzebano bądź spalano w ubiorach, jakkolwiek w wypadku grobów ciałopalnych brązy nie zawsze musiały towarzyszyć zwłokom na stosie⁵⁷.

⁵⁵ SZYDŁOWSKA 1963, s. 44-68.

⁵⁶ W większości publikacji autorzy stwierdzają, że jedynym kryterium odróżniania bransolet i naramienników jest ich wielkość (GEDL 1962c, s. 94; GEDIGA 1967, s. 155).

⁵⁷ Być może jednak przypuszczenie to jest mylne. Temperatury stosów bowiem mogły być zbyt niskie, by uszkodzić brąz, topiący się przecież dopiero przy około 1200°C. Znane są jednakowoż groby, w których ozdoby wyraźnie położono na przepalonych szczątkach kostnych, już po złożeniu ich w popielnicy, np. grób 457 z Opatowa, pow. Kłobuck (GODŁOWSKI 1964, s. 144-145).

Naczynia ustawiane były na dnach jam grobowych, zwykle zgrupowane obok siebie. W grobach szkieletowych kładziono je najczęściej przy głowie, albo też przy nogach zmarłego, w ciałopalnych jamowych obok skupiska przepalonych kości, a w popielnicowych przy popielnicach. W zasadzie zarówno w pochówkach szkieletowych, jak i ciałopalnych nie stwierdzano ustawiania naczyń na szczątkach zmarłych. I tu trzeba podkreślić, że o ile nie można mówić o prawidłowościach w zakresie usytuowania ceramiki w grobach dotyczących wszystkich cmentarzysk klasycznej fazy podgrupy częstochowsko-gliwickiej, to w obrębie poszczególnych nekropoli prawidłowości takie są niekiedy dostrzegalne. Na przykład na cmentarzysku w Częstochowie-Rakowie naczynia ustawiano prawie zawsze w północnej części jamy grobowej⁵⁸.

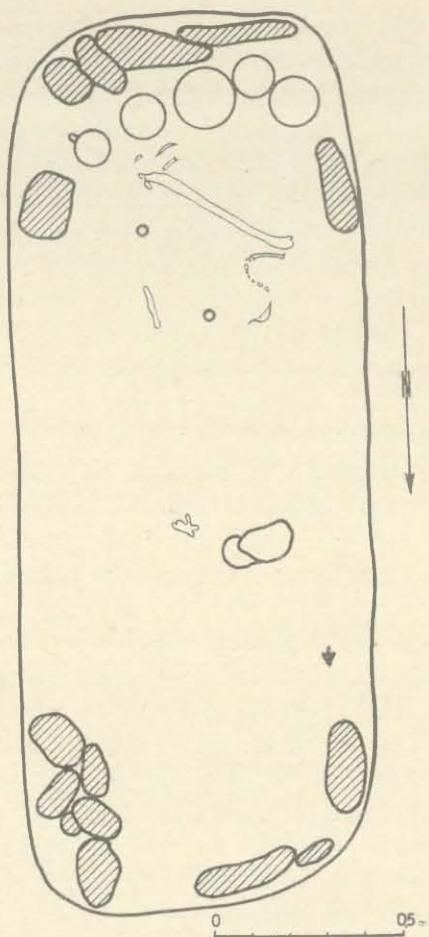
Obok przedmiotów składanych w jamach grobowych w bezpośredniej bliskości szczątków zmarłych, określanych jako nakazane regułą wierzeniową wyposażenie grobowe, stwierdza się często występowanie naczyń lub ich fragmentów w górnych partiach grobów, pomiędzy kamieniami bruków, ewentualnie w miejscach, gdzie należało się liczyć z pierwotną obecnością nasypów nagrobnych. Uznać je trzeba za dary grobowe składane pod koniec ceremonii pogrzebowych bądź w czasie późniejszych obrzędów odprawianych na cmentarzyskach.

Na koniec rozważań na temat wyposażenia grobów klasycznej fazy interesującej nas podgrupy kulturowej, zastanowić się należy nad zagadnieniem ewentualnego uprzywilejowania w tym względzie jednego z rodzajów pochówków, które mogłyby być odbiciem społecznie lub materialnie wyższej pozycji pochowanych w nich osobników. Jak się wydaje, na niektórych cmentarzyskach groby szkieletowe mają nieco liczniejsze zestawy inwentarzy. Przewaga ta jednak nie zawsze jest wyraźnie widoczna, a niekiedy nawet zespoły ciałopalne są bardziej bogate (np. cmentarzysko w Dankowie⁵⁹).

Na marginesie tego, co wyżej powiedziano, nasuwa się uwaga, że z rozważań na temat odbicia w inwentarzach grobów klasycznej fazy podgrupy częstochowsko-gliwickiej ewentualnych różnic majątkowych i społecznych można by wykluczyć naczynia. Przyjąć bowiem raczej należy, że stanowiły one element wyposażenia grobowego nakazany względami wierzeniowymi. W związku z tym należałoby rozpatrywać głównie obecność w grobach przedmiotów metalowych, przy czym szczególną uwagę trzeba zwracać na ich ilość i jakość użytkową oraz wydzielenie importów i na-

⁵⁸ BŁASZCZYK 1965, s. 179.

⁵⁹ GEDL 1963, s. 176.

Ryc. 11. Przeczyce, pow. Zawiercie, grób 481 — Grab 481
Pochówek szkieletowy mężczyzny w wieku około 50 lat. Jama grobowa przy
węższych bokach obstawiona kamieniami. Grób ten został wyrobowany,
o czym świadczy wyraźnie zakłócony układ szkieletu.

Körperbestattung eines ungefährr 50-jährigen Mannes. Die Grabgrube war
an den schmälere Seiten mit Steinen umstellt. Das Grab war ausgeraubt, was
durch eine deutliche Skelettstörung bezeugt ist

rzędzi pracy. Bardzo pomocna byłaby też możliwość ustalenia względnej wartości poszczególnych przedmiotów wchodzących w skład inwentarzy grobowych oraz wyróżnienie spośród nich wyposażenia nakazanego regułą obrzędową i ewentualnych darów grobowych.

W tym kontekście bardzo ciekawe wydają się obserwacje dotyczące pierwotnej funkcji i jakości ceramiki wchodzącej w skład inwentarzy grobów odkrytych na cmentarzysku w Przeczycach. Szczegółowa jej analiza doprowadziła do wydzielenia dwóch zasadniczych kategorii naczyń, a to gospodarczych i obrzędowych. Podziału tego dokonano opierając się na twierdzeniu, że lepiący przystępując do produkcji znał przeznaczenie naczynia, mające zdecydowany wpływ na jego cechy⁶⁰. Naczynia gospodarcze wyko-

nywano w określonym celu utylitarnym, natomiast przeznaczeniem naczyń sklasyfikowanych jako obrzędowe było słuzenie w czasie obrzędów, w wypadku cmentarzyska związanych z ceremoniami pogrzebowymi i kultem grzebalnym. Do kategorii gospodarczych zaliczono przede wszystkim te naczynia, które na powierzchniach miały wyraźne ślady użytkowania w postaci charakterystycznych starć oraz analogiczne do nich zarówno pod względem formy, surowca, jak i techniki wykonania. Za naczynia obrzędowe uznano okazy formą i techniką wykonania analogiczne do gospodarczych, lecz z powodu surowca zastosowanego do ich wyrobu niezdadne do praktycznego użytkowania, oraz naczynia miniaturowe, będące również pod względem formy replikami naczyń gospodarczych, które z powodu swych rozmiarów także nie mogły być wykorzystywane w gospodarstwie. Do kategorii naczyń obrzędowych zaliczono więc egzemplarze wykonane z porowatej masy ceramicznej⁶¹ oraz okazy miniaturowe. Jak dotąd naczynia porowate stwierdzono tylko w Przeczycach, ale być może wchodziły też w skład inwentarzy grobów z cmentarzyska w Siemonii, pow. Będzin, natomiast okazy miniaturowe zanotowano na całym szeregu stanowisk, lecz nie poświęcono im zbyt wiele uwagi.

Wydzielenie grupy naczyń obrzędowych, wykonanych specjalnie dla celów grobowych jest, jak się wydaje, bardzo ciekawe i godne podkreślenia, gdyż pozwala w zupełnie innym świetle widzieć zagadnienie kultu grzebalnego i związanej z nim obrzędowości, jakkolwiek sprawa genezy tej ceramiki nie przedstawia się dostatecznie jasno⁶². Nie należy również zapominać, że wszystkie naczynia znalezione na cmentarzyskach niezależnie od intencji, w jakiej zostały wykonane, spełniały na nich funkcje obrzędowe.

Na marginesie rozważań dotyczących wyposażenia grobowego poruszyć jeszcze należy kwestię wyrobowania zespołów grobowych, które to zjawisko masowo miało miejsce na cmentarzysku w Przeczycach. Stwierdzono tam mianowicie, że 262 szkieletowe zespoły grobowe, czyli ich 36%, zostały naruszone wkopami wykonanymi współcześnie użytkowaniu cmentarzyska, najprawdopodobniej w celach rabunkowych (ryc. 11 i 12). Rabowaniu, którego przedmiotem były brązy, towarzyszyły przypuszczalnie pewne praktyki o charakterze magicznym — rozbijanie czaszek⁶³. Poczynione obserwacje są, jak dotąd, właściwie bez

⁶¹ Naczynia te wykonano z gliny schudzonej domieszką pochodzenia organicznego, która uległa spaleniowi w czasie ich wypalania (SZYDŁOWSKA 1972, s. 113).

⁶² SZYDŁOWSKA 1972, s. 104-118.

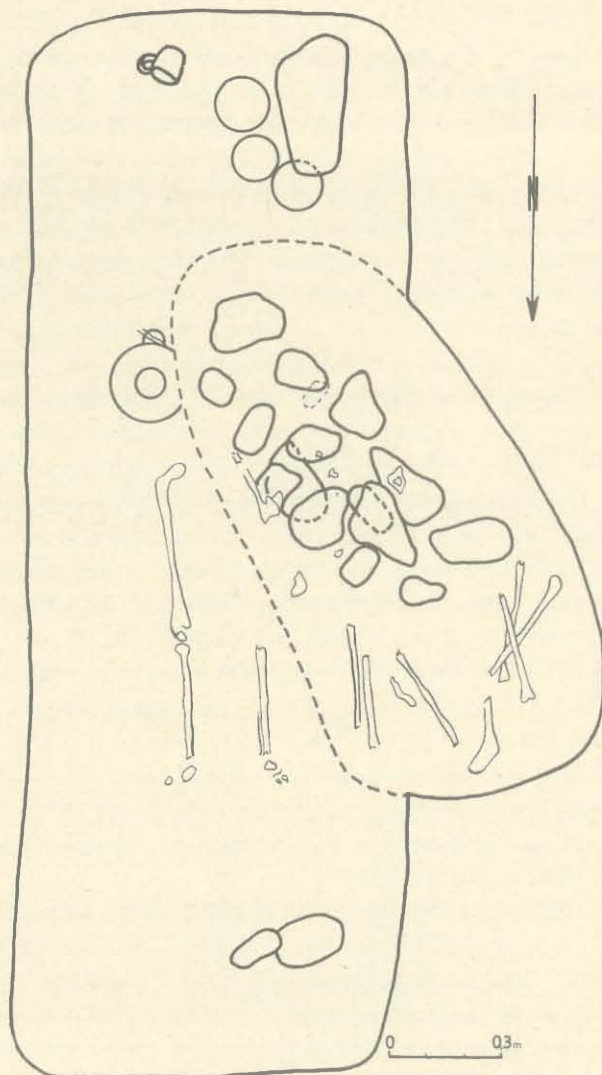
⁶³ SZYDŁOWSKA 1972, s. 190-194.

⁶⁰ KIETLIŃSKA 1953, s. 279-287; GAŁUSZKA, TRUDZIK 1959, s. 13-18; SZYDŁOWSKA 1968, s. 16-17.

analogii. W obrębie omawianej podgrupy jedynie może szkieletowe groby 10 i 41 ze Zbrojewska, pow. Kłobuck, zostały potraktowane w podobny sposób⁶⁴, natomiast w podgrupie krakowskiej za wyrabowane uznano pochówki 104, 114 i 120 z cmentarzyska w Baczynie, pow. Kraków⁶⁵. Obydwa te cmentarzyska są współczesne stanowisku z Przeczyc. Stwierdzone na nich wypadki rabunku uznać trzeba jednak za sporadyczne, natomiast w Przeczycach było to zjawisko wyraźnie masowe. Obserwacje poczynione w terenie przemawiają za tym, że przedmiotem rabunku były wyłącznie wyroby brązowe, a więc i tu możemy pośrednio mówić o relatywnie bardzo wysokiej wartości przedmiotów wykonanych z tego kruszcu.

Znaczna większość odkrytych dotąd grobów zaliczonych do podgrupy częstochowsko-gliwickiej grupy górnośląsko-małopolskiej kultury łużyckiej nie ma antropologicznych oznaczeń płci i wieku pochowanych w nich osobników. Z jednej strony jest to spowodowane słabym stanem zachowania inhumacyjnego materiału kostnego, z drugiej zaś brakami warsztatowymi, dotyczącymi zwłaszcza starszych publikacji. Chodzi po prostu o to, że w wyjątkowych tylko wypadkach stan zachowania materiałów kostnych w grobach szkieletowych jest dostatecznie dobry, by nadawały się one do badań antropologicznych, umożliwiających określenie wieku i płci oraz ustalenie danych typologicznych. Poza tym dopiero od niedawna do materiałów archeologicznych zaczyna się podchodzić w sposób kompleksowy i wciągać do współpracy przedstawicieli dyscyplin przyrodniczych i innych. Stąd też opracowania antropologiczne materiałów kostnych mamy jedynie z cmentarzysk badanych w ostatnich latach. Na marginesie trzeba tu także zaznaczyć, że i metody badań kości z grobów ciepłopalnych nie są jeszcze ostatecznie wypracowane.

Mimo tych, wymienionych wyżej, niedostatków materiały kostne z grobów omawianej podgrupy kulturowej są w stosunkowo dużym stopniu przebadane i jak się wydaje sytuacja w tym względzie jest tu korzystniejsza niż w innych grupach kultury łużyckiej. Jak dotąd oznaczenia antropologiczne szczątków ludzkich zostały wykonane z prawie wszystkich grobów z cmentarzysk w Częstochowie-Rakowie⁶⁶ i Przeczycach, pow. Zawiercie⁶⁷, pochówków ciepłopalnych z Dankowa⁶⁸ i Zbrojewska, pow. Kłobuck⁶⁹, grobów

Ryc. 12. Przeczycy, pow. Zawiercie, grób 787 – Grab 787
Szkieletowy pochówek mężczyzny w wieku około 25 lat. Doskonale widoczny wkop rabunkowy założony niezbyt precyzyjnie, gdyż wyszedł poza obręb jamy grobowej.

Körperbestattung eines ungefähr 25-jährigen Mannes. Das deutlich sichtbare Raubeingraben, ungenau durchgeführt, erstreckte sich teilweise ausserhalb des Grabgrubenbereiches

szkieletowych z Szymiszowa, pow. Strzelce Op.⁷⁰, oraz niektórych szkieletowych zespołów grobowych, o lepiej zachowanych szczątkach kostnych, z Łabęd-Przysówki, pow. Gliwice, i Strzelce Opolskich-Adamowic⁷¹. Niestety, wyniki tych badań zostały wykorzystane jedynie w niewielkim stopniu, w sensie przesłania całego szeregu typowych dla cmentarzysk zjawisk w powiązaniu z płcią i wiekiem pochowanych w poszczególnych grobach osobników.

Jak dotąd największej serii szkieletów nadających się do badań antropologicznych, a zaliczonych do

⁶⁴ GEDL 1966a, s. 108.

⁶⁵ PROKOPOWICZ-KRAUSS 1967, s. 153.

⁶⁶ KAPICA 1965, s. 225-318.

⁶⁷ KAPICA, ŁUCZAK 1971.

⁶⁸ A. MALINOWSKI 1966, s. 125-145.

⁶⁹ A. MALINOWSKI 1967, s. 161-171.

⁷⁰ GAJEWSKI 1959, tabela.

⁷¹ KÓŻKA 1950, s. 187-196.

kultury łużyckiej, dostarczyło cmentarzysko w Przeczycach, dla którego dokonano też oznaczeń prawie całości materiałów z grobów ciałopalnych. W rezultacie uzyskano dane dotyczące wieku i ewentualnie płci z 79,9% ogółu grobów⁷². Otworzyły się tym samym wyjątkowo w pewnym sensie możliwości wielostronnego przeanalizowania całego, złożonego kompleksu zagadnień i problemów zaobserwowanych na badanym obiekcie w aspekcie płci i wieku osobników pochowanych w poszczególnych zespołach grobowych⁷³. Niestety, obserwacji tych nie można właściwie porównać z sytuacją na innych cmentarzyskach. Dzieje się tak przede wszystkim ze względu na fakt małej ilości oznaczonych antropologicznie zespołów na poszczególnych stanowiskach. Poza tym, jeśli nawet oznaczenia takie istnieją, są one wykorzystane w opracowaniach archeologicznych w niewielkim stopniu, tak że właściwie należałoby je opracować ponownie pod tym właśnie kątem widzenia.

Z zagadnień, które można było w związku z określeniem płci i wieku osobników z poszczególnych grobów odkrytych na cmentarzysku w Przeczycach prześledzić bardziej szczegółowo, wymienić należy problem zespołów dziecięcych, wzajemnego położenia grobów męskich, kobiecych i dziecięcych oraz kwestię pochówków podwójnych.

Pochówki dziecięce⁷⁴ na cmentarzysku w Przeczycach były stosunkowo bardzo liczne, bo stanowiły 33,7% ogółu odkrytych grobów, a 41,9% grobów oznaczonych antropologicznie⁷⁵. Natomiast na innych nekropolach groby dzieci spotykane są raczej rzadko, lub nawet ich się nie wydziela. Taki stan rzeczy spowodowany jest, jak się wydaje, przez cały splot czynników. Z jednej strony wymienić trzeba brak antropologicznych oznaczeń wieku zmarłych z większości znanych nam zespołów grobowych omawianej podgrupy, z drugiej brak wypracowanych metod wyznaczania grobów dzieci na podstawie danych archeologicznych. Liczyć się również należy z faktem, że groby dziecięce wkopywane były płycej i w większości wypadków uległy zniszczeniu przed rozpoczęciem badań wykopaliskowych. Można też przyjąć, że część szkieletowych pochówków małych dzieci, w których nie zachowały się szczątki kostne, a pozbawionych wyposażenia i konstrukcji kamiennych, nie została po prostu w terenie zauważona.

⁷² KAPICA, ŁUCZAK 1971; SZYDŁOWSKA 1972, s. 163, tabela VIII.

⁷³ SZYDŁOWSKA 1972, s. 122-140, 161-164, 179-181.

⁷⁴ Chodzi tu o osobników zmarłych przed ukończeniem 14 roku życia.

⁷⁵ SZYDŁOWSKA 1972, s. 163, tabela VIII. Nie są tam wzięte pod uwagę groby podwójne: osobnik dorosły + dziecko.

Sytuację zaobserwowaną w Przeczycach porównać właściwie można tylko ze stanem cmentarzyska w Częstochowie-Rakowie, z którego posiadamy komplet możliwych do uzyskania danych antropologicznych. Ze stanowiska tego znanych jest 79 zespołów grobowych, a wykonano oznaczenia 54 pochówków; 6 z nich to groby dzieci, a więc 11,1% ogółu zespołów oznaczonych, natomiast 7,6% ogółu pochówków. Dane te nie odzwierciedlają jednak stanu faktycznego, gdyż nie obejmują zespołów podwójnych, kryjących szczątki osób dorosłych i dzieci, jakie stwierdzono w siedmiu wypadkach.

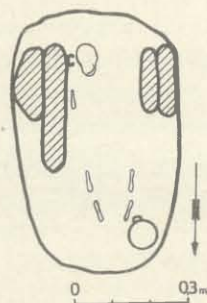
Pochówki dziecięce na cmentarzysku w Szymiszowie, pow. Strzelce Op., stanowiły 20,6% ogółu oznaczonych antropologicznie grobów, a w Dankowie, pow. Kłobuck, stwierdzono ich 20,3%. Liczby te niestety nie stanowią podstawy do porównań z obrazem uzyskanym w tym względzie w Przeczycach, gdyż w wypadku Szymiszowa antropologicznie oznaczono tylko 19 szkieletowych zespołów grobowych, a dane dla Dankowa obejmują jedynie 64 pochówki ciałopalne.

Groby dzieci, których zdecydowana większość to pochówki noworodków lub niemowląt do 3 lat⁷⁶, charakteryzowała wielka staranność, a nawet pietyzm wykonania. Bardzo często miały obstawy kamienne o dość zwartym układzie oraz bruki nagrobne złożone z kilku płaskich kamieni, położonych tuż nad obstawami (ryc. 13 i 14). Stwierdzono pewną tendencję do wyposażania ich w małe lub miniaturowe egzemplarze naczyń. Zanotowano też fakt, iż dość często, w stosunku do grobów osobników dorosłych, znajdowano w nich tylko jedno naczynie, którym prawie zawsze był czerpak, oraz że dość duży procent pochówków małych dzieci pozbawiony był w ogóle wyposażenia.

Dane dotyczące wzajemnego położenia pochówków męskich, kobiecych i dziecięcych, jak dotąd mamy jedynie z trzech cmentarzysk, a mianowicie z Częstochowy-Rakowa, Przeczyc i Szymiszowa. Stwierdzono, że na cmentarzysku w Przeczycach występują one w przemieszaniu, natomiast na dwu pozostałych zaobserwowano odrębne zgrupowania grobów kobiet i dzieci⁷⁷. Nie stwierdzono również różnic w budowie grobów mężczyzn i kobiet, zarówno w zakresie obecności konstrukcji kamiennych, jak

⁷⁶ SZYDŁOWSKA 1972, s. 213. Do grupy grobów dzieci w wieku do 3 lat zaliczyć można również zespoły szkieletowe o małych jamach grobowych, długości 1,30 m. Pochówków takich w Przeczycach zanotowano aż 104 (SZYDŁOWSKA 1972, s. 161).

⁷⁷ GAJEWSKI 1959, s. 122; KAPICA 1965, s. 265 i ryc. 1.

Ryc. 13. Przeczycze, pow. Zawiercie, grób 118 — Grab 118
Pochówek szkieletowy noworodka z oryginalną obstawą kamienną.
Körpergrab eines neugeborenen Kindes mit eigenartiger Steinpackung

i w zestawach inwentarzy grobowych oraz ich rozłożenia w obrębie jam.

Również i dane dotyczące występowania pochówków podwójnych są, wobec braku oznaczeń antropologicznych dla poszczególnych grobów, bardzo ograniczone i fragmentaryczne. Jak dotąd obecność tego rodzaju zespołów, pod względem budowy i formy absolutnie niczym się nie wyodrębniających, jest poświadczona na cmentarzyskach: w Częstochowie-Rakowie 11 grobów ciałopalnych⁷⁸; Dankowie, pow. Kłobuck, 2 groby ciałopalne⁷⁹; Przeczycach, pow. Zawiercie, 11 grobów szkieletowych i 9 ciałopalnych⁸⁰, oraz w Zbrojewsku, pow. Kłobuck, 2 groby ciałopalne⁸¹. Ilość tych pochówków jest właściwie znikoma, zwłaszcza gdy weźmie się pod uwagę fakt, że spośród szkieletowych grobów z Przeczyc tylko 4 są niewątpliwie grobami podwójnymi, gdyż pozostałe 7 zostały naruszone przez wkopy rabunkowe, i dlatego trzeba się liczyć z przypadkowym przemieszaniem szkieletów z dwóch zespołów.

Trudno też odpowiedzieć na pytanie, czy pochówki podwójne są częstsze wśród grobów szkieletowych, czy też ciałopalnych. Wydaje się jednak, że groby ciałopalne stosunkowo częściej kryły szczątki dwóch osobników, gdyż na cmentarzysku w Częstochowie-Rakowie wśród pochówków szkieletowych w ogóle ich nie stwierdzono, a w Przeczycach procent ich wśród zespołów ciałopalnych był dużo wyższy. Poza tym nie zanotowano ich w Szymiszowie, z którego oznaczone zostały tylko groby szkieletowe. W stosunku jednak do ciałopalnych grobów podwójnych nie można mieć zupełnej pewności, czy mamy do czynienia z intencjonalnymi pochówkami mnogimi, czy też obecność w zespole kości dwóch osobników jest przypadkowa.

⁷⁸ KAPICA 1965, s. 233-236.

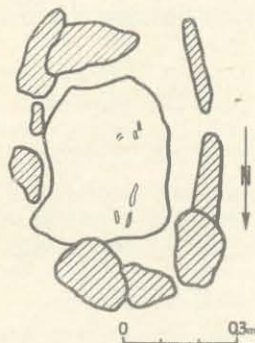
⁷⁹ A. MALINOWSKI 1966, s. 131.

⁸⁰ SZYDŁOWSKA 1972, s. 163 tabela VIII i s. 215.

⁸¹ A. MALINOWSKI 1967, s. 169.

Mogły się bowiem one doń dostać w czasie wybierania szczątków ciałopalenia ze stosu, przy założeniu, że stos nie był zakładany dla każdego zmarłego na innym miejscu. Mimo tych zastrzeżeń wydaje się, że w wypadku grobów ciałopalnych trzeba się liczyć raczej z zamierzonymi pochówkami podwójnymi, tym bardziej że należy brać pod uwagę ewentualność rozpalania stosów pogrzebowych nie w jednym stałym miejscu kremacji, ponieważ jak dotąd nie natrafiono na niewątpliwe ślady ustryn.

Wśród pochówków podwójnych najliczniejszą grupę — 14 zespołów, stanowią groby kobiet pogrzebanych z dziećmi, przy czym w czterech wypadkach były to przypuszczalnie noworodki. W pięciu zespołach stwierdzono pochówki mężczyzn z dziećmi, w trzech osób dorosłych płci nieokreślonej i dzieci oraz w dwu tylko dzieci. Poza tym zanotowano groby: mężczyzny i kobiety — 4 zespoły, dwóch mężczyzn — 2 zespoły, oraz dwóch kobiet, osobnika dorosłego i mężczyzny, osobnika dorosłego i kobiety, osobnika dorosłego i młodocianego — po jednym zespole.

Ryc. 14. Przeczycze, pow. Zawiercie, grób 433 — Grab 433
Szkieletowy pochówek noworodka z obstawą grobową, przykryty dużą płytą kamienną.

Körperbestattung eines neugeborenen Kindes, mit Steinpackung und mit einer grossen Steinplatte abgedeckt

Interpretacja grobów podwójnych jest bardzo trudna i w zasadzie dotąd, w odniesieniu do kultury łużyckiej, w literaturze szczegółowej nie omawiana. Najbardziej prawdopodobne wydaje się przypuszczenie, że chodzi tu o pochówki osób zmarłych równocześnie i raczej sobie bliskich, co w wypadku grobów kobiet-matek i dzieci wydaje się być rzeczą pewną⁸².

Na marginesie przedstawionych wyżej rozważań zastanowić się jeszcze można nad ewentualnym uznaniem podgrupy częstochowsko-gliwickiej grupy górnośląsko-małopolskiej kultury łużyckiej za odrębną jednostkę plemienną. Za przyjęciem takiej tezy przemawiałoby z jednej strony jej bardzo indywidualne

⁸² HENSEL 1973, s. 150-151.

i swoiste oblicze kulturowe, przejawiające się między innymi w występowaniu cmentarzysk birytualnych z przewagą pochówków szkieletowych, z drugiej zaś wielki konserwatyzm kulturowy, będący być może wynikiem, a równocześnie wyrazem dość dużej izolacji kulturowej. Za potwierdzeniem tezy, iż domniemane plemię żyło w dość dużym odosobnieniu, przemawiają wyniki badań antropologicznych, przeprowadzonych na materiałach osteologicznych z cmentarzysk w Częstochowie-Rakowie i Przeczycach, pow. Zawiercie.

Stwierdzone tam przez antropologów powszechnie występujące schorzenie, wynikające z zaburzeń przemiany wapniowej w organizmie, było może uwarunkowane predyspozycjami dziedzicznymi populacji żyjącej w izolacji, co w konsekwencji musiało doprowadzić do tzw. krzyżowania wsobnego⁸³.

Bytom, marzec 1973 r.

⁸³ KAPICA, ŁUCZAK 1971, s. 103-105.

BIBLIOGRAFIA

Skróty

- AP — „Archeologia Polski”, Wrocław-Warszawa-Kraków
 MA — „Materiały Archeologiczne”, Kraków
 PA — „Przegląd Archeologiczny”, Poznań, Wrocław
 RMG — „Rocznik Muzeum Górnośląskiego”, Bytom
 SA — „Sprawozdania Archeologiczne”, Wrocław-Warszawa-Kraków
 SAnt — „Silesia Antiqua”, Wrocław
 WA — „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa

Literatura

- BŁASZCZYK W.
 1959 *Badania archeologiczne Muzeum w Będzinie na terenie powiatu Będzin i m. Mysłowice w latach 1955-1958*, Śląski Instytut Naukowy, Biuletyn nr 10, Katowice, s. 39.
 1965 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Częstochowie-Rakowie* (Sum.: The Cemetery of lusation Culture at Częstochowa-Raków), [w:] *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Częstochowie-Rakowie*, „Rocznik Muzeum w Częstochowie”, t. 1, s. 25-224.
- BOLEK Z.
 1972a *Malusy Wielkie, pow. Częstochowa*, [w:] *Komunikat*, Muzeum Górnośląskie, Bytom, s. 6.
 1972b *Mstów, pow. Częstochowa*, ibidem, s. 5-6.
- BUKOWSKI Z.
 1967 *Uwagi o problematyce badań osadnictwa kultury lużyckiej* (Résumé: L'Etat des recherches sur l'habitat humain de la civilisation lusacienne), *Studia z Dziedzin Osadnictwa*, t. 5, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 52-117.
 1969 *Studia nad południowym i południowo-wschodnim pograniczem kultury lużyckiej* (Sum.: Studies on the South and South-Eastern Borderline of the Lusatian Culture), Wrocław-Warszawa-Kraków.
- CABALSKA M.
 1968 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Kuśmierkach w powiecie częstochowskim a zagadnienie początków i rozpowszechnienia się zwyczaju palenia zmarłych* (Résumé: Le cimetière de la civilisation lusacienne à Kuśmierki dans le district de Częstochowa et le problème des origines et de l'extension de la coutume d'incinerer les morts), PA, t. 18, s. 122-150.
- DOBRAŃSKA E.
 1961 *Późnohalsztackie cmentarzysko ciałopalne w Ziemięcicach w pow. gliwickim* (Résumé: Le cimetière à incineration de la période de Hallstatt D de Ziemięcice, distr. de Gliwice), PA, t. 13, s. 150-175.
- DOBRAŃSKA E., GEDL M.
 1962 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Lasowicach Małych, pow. Olesno* (Résumé: Cimetière de la civilisation lusacienne de Lasowice Małe, distr. d'Olesno), SAnt, t. 4, s. 121-164.
- DOBRAŃSKA-SZYDŁOWSKA E., GEDL M.
 1962 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Łabędach-Przyszówce, pow. Gliwice*, RMG, *Archeologia*, z. 1.
- DURCZEWSKI Z.
 1939/1946 *Grupa górnośląsko-malopolska kultury lużyckiej w Polsce*, cz. I [syntetyczna], Kraków.
- ELIADE M.
 1966 *Traktat o historii religii* (tyt. oryg. *Traité d'histoire des religions*) Warszawa.
- GAJEWSKI L.
 1957 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Szymiszowie, pow. Strzelce Opolskie* (Sum.: A cemetery of the Lusatian culture at Szymiszów, county of Strzelce Opolskie), SA, t. 4, s. 57-65.
 1959 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Szymiszowie, pow. Strzelce Opolskie* (Résumé: La nécropole de la culture lusacienne à Szymiszów arr. de Strzelce Opolskie), MA, t. 1, s. 115-137.
- GALUSZKA A., TRUDZIK Z.
 1959 *Z zagadnień metodyki archeologii*, „Archeologia Śląska”, t. 3, s. 3-24.
- GEDIGA B.
 1967 *Plemiona kultury lużyckiej w epoce brązu na Śląsku środkowym* (Sum.: Tribes with Lusatian culture in Middle Silesia in the Bronze Age), Wrocław-Warszawa-Kraków.
- GEDL M.
 1960 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Dankowie, pow. Kłobuck. Materiały z badań prowadzonych w latach 1955-1956* (Résumé: La nécropole de la culture lusacienne à Danków, district Kłobuck. Matériaux des fouilles des années 1955 et 1956), MA, t. 2, s. 117-145.
 1961 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Dankowie, pow. Kłobuck, cz. II: Materiały z badań prowadzonych w latach 1957 i 1958* (Résumé: La nécropole de la civilisation lusacienne à Danków, district de Kłobuck, par II:

- Les matériaux des recherches menées dans les années 1957 et 1958), MA, t. 3, s. 65-99.
- 1962a *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Oleśnie na Górnym Śląsku* (Sum.: A Cemetery of the Lusatian Culture at Olesno in Upper Silesia), WA, t. 28, z. 1, s. 27-46.
- 1962b *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Starych Karmonkach, pow. Olesno* (Zus.: Grabstätte der Lausitzer Kultur in Stare Karmonki, Kreis Olesno) SAnt, t. 4, s. 104-120.
- 1962c *Kultura lużycka na Górnym Śląsku* (Rés.: La civilisation lusacienne en Haute Silésie), Wrocław-Warszawa-Kraków.
- 1962d *Materiały z lużyckich cmentarzysk o mieszanym obrządku pogrzebowym w Ligocie Samborowej, Szymiszowie i Podborzanach w powiecie Strzelce Opolskie* (Sum.: Finds from the Lusatian Cemeteries with a Mixed Burial-Rite at Ligota Samborowa, Szymiszów and Podborzany in the Strzelce Opolskie District), „Materiały Starożytne”, t. 8, s. 97-123.
- 1963 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Dankowie, pow. Kłobuck, cz. III: Materiały z badań prowadzonych w latach 1959-1961* (Rés.: La nécropole de la civilisation lusacienne à Danków, district Kłobuck, IIIe partie: Résultats des recherches poursuivies dans les années 1959-1961), MA, t. 4, s. 117-189.
- 1964 *Szkieletowy obrządek pogrzebowy w kulturze lużyckiej* (Zus.: Der Ritus des Skelettbestattung in der Lausitzer Kultur), Kraków.
- 1966a *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Zbrojewsku, pow. Kłobuck, cz. I: Materiały z badań prowadzonych w latach 1959-1963* (Rés.: Cimetière de la civilisation lusacienne à Zbrojewsko, district Kłobuck, I partie: Matériaux des recherches faites entre 1959-1963), MA, t. 7, s. 91-117.
- 1966b *Groby szkieletowe w kulturze lużyckiej* (Rés.: Les tombes à inhumation dans la civilisation lusacienne), PA, t. 17, s. 5-45.
- 1967a *Nowe groby kultury lużyckiej z Dankowa, pow. Kłobuck. Materiały z badań prowadzonych w 1962 r.* (Rés.: Les nouvelles tombes de la civilisation lusacienne à Danków, distr. de Kłobuck. Les matériaux concernant les recherches faites en 1962), MA, t. 8, s. 123-126.
- 1967b *Studia nad wczesną fazą kultury lużyckiej w środkowej i wschodniej Polsce* (Sum.: Studies on the Early Phase of Lusatian Culture in Middle and Eastern Poland), AP, t. 12, z. 2, s. 280-318.
- 1968 *Materiały do pradziejów powiatu oleskiego* (Zus.: Materialien über die Vorgeschichte des Kreises Olesno), „Opolski Rocznik Muzealny”, t. 3, s. 153-212.
- 1969 *Zróżnicowanie kultury lużyckiej w południowej Polsce* (Zus.: Die territoriale Gliederung der Lausitzer Kultur in Südpolen), [w:] *I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej*, t. II, Wrocław-Warszawa, s. 385-394.
- 1970 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Ligocie Samborowej, pow. Strzelce Opolskie* (Zus.: Die Grabstätte der Lausitzer Kultur in Ligota Samborowa, Kreis Strzelce Opolskie), „Opolski Rocznik Muzealny”, t. 4, s. 137-196.
- 1971 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Zbrojewsku, pow. Kłobuck, cz. II: Materiały z badań prowadzonych w latach 1964-1965* (Rés.: La nécropole de la civilisation lusacienne à Zbrojewsko, district de Kłobuck, partie II: Matériaux provenant de recherches exécutées dans les années 1964-1965), MA, t. 12, s. 137-180.
- 1972 *Ze studiów nad schyłkową fazą kultury lużyckiej* (Zus.: Aus Studien über die ausgehende Phase der Lausitzer Kultur), AP, t. 17, z. 2, s. 309-348.
- 1973 *Uwagi o kulturze lużyckiej w południowo-zachodniej części województwa kieleckiego*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”, t. 8, s. 23-39.
- GEDL M., KRAUSS A.
1961 *Groby kultury lużyckiej ze stanowiska 7 w Opatowie, pow. Kłobuck* (Rés.: Les tombes de la civilisation lusacienne à la station 7 à Opatów, district de Kłobuck), MA, t. 3, s. 111-118.
- GODŁOWSKI K.
1964 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Opatowie, pow. Kłobuck w 1962 roku* (Sum.: Report on the Excavations at Opatów, district of Kłobuck, in 1962) SA, t. 16, s. 142-148.
- HENSEL W.
1973 *Polska starożytna*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
- HUFNAGEL F.
1938 *Ein früheisenzeitliches Grab mit Nachbestattung*, „Altschlesische Blätter”, Jhrg. 13, s. 178-181.
- 1941 *Die früheisenzeitlichen Gräberfelder von Gross Strehlitz-Adamowitz und Tschammer Ellguth im Kreise Gross-Strehlitz*, „Altschlesien”, Bd. 10, s. 54-105.
- JAŹDŹEWSKI K.
1932 *Dwa cmentarzyska lużyckie w Boronowie i Piasku w pow. lublinieckim na Górnym Śląsku* [Deux cimetières lusaciens à Piasek et à Boronów distr. de Lubliniec, Haute Silésie], WA, t. 11, s. 61-115.
- KAPICA Z.
1965 *Analiza antropologiczna materiałów osteologicznych z cmentarzyska kultury lużyckiej (Hallstatt C) w Częstochowie-Rakowie* (Sum.: Antropologic Analysis of the Osteologic Materials from Cemetery of Lusatian Culture Częstochowa-Raków Stand), [w:] *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Częstochowie-Rakowie*, „Rocznik Muzeum w Częstochowie”, t. 1, s. 225-318.
- KAPICA Z., ŁUCZAK B.
1971 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Przeczycach, pow. Zawiercie, w świetle badań antropologicznych* (Zus.: Das Gräberfeld der Lausitzer Kultur in Przeczycze, Kr. Zawiercie im Lichte der anthropologischen Forschungen), RMG, Archeologia, z. 8.
- KIETLIŃSKA A.
1953 *Kryteria klasyfikacji ceramiki w archeologii* (Rés.: Les critères de la classification de la céramique pré-historique), PA, t. 9, s. 279-287.
- KÓČKA W.
1950 *Czaszki z grobów kultury lużyckiej na Śląsku*, „Slavia Antiqua”, t. 2, s. 187-196.
- KOGUS A.
1961 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Złochowicach, pow. Kłobuck* (Rés.: La nécropole de la civilisation lusacienne à Złochowice, district de Kłobuck), MA, t. 3, s. 121-126.
- KOSTRZEWSKI J.
1954 *Ze studiów nad wczesnym okresem żelaznym w Polsce* (Rés.: Études sur le premier âge du fer en Pologne), „Slavia Antiqua”, t. 4, s. 22-70.

- 1970 *Pradzieje Śląska* (Rés.: La Silésie à travers les siècles. Préhistoire-protohistoire), Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 65-128.
- KRAUSS A.
1962 *Dąbrowa, pow. Kłobuck*, SAnt, t. 4, s. 295.
1963 *Cmentarzysko kulturzy lużyckiej w Kłobucku-Zakrzewie* (Rés.: La nécropole de la civilisation lusacienne à Kłobuck-Zakrzew), MA, t. 4, s. 217-223.
1964 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Dąbrowie, pow. Kłobuck*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w latach 1961-1962*, Śląski Instytut Naukowy, Biuletyn nr 40, Katowice, s. 30-31.
- KUBICZEK T., MALICKI L.
1948 *Zabytki z cmentarzyska „lużyckiego” z Szopienic, pow. Katowice*, „Z otchłani wieków”, R. 17, s. 34-42.
- MAGNUSEWICZ (KRZYŻANIAK) M.
1955 *Prace wykopaliskowe na cmentarzysku kultury lużyckiej w Szymiszowie, pow. Strzelce Opolskie*, „Przegląd Antropologiczny”, t. 21, z. 3, s. 1174.
- MALINOWSKI A.
1966 *Badania pochówków ciałopalnych z cmentarzyska ludności kultury lużyckiej w Dankowie, pow. Kłobuck* (Rés.: Examens des tombes à incinération du cimetière de la civilisation lusacienne à Danków, district Kłobuck), MA, t. 7, s. 125-145.
1967 *Pochówki ciałopalne z cmentarzyska ludności kultury lużyckiej w Zbrojewsku, pow. Kłobuck* (Rés.: Les sépultures à incinération du cimetière de la civilisation lusacienne à Zbrojewsko, distr. de Kłobuck), MA, t. 8, s. 161-171.
- MALINOWSKI T.
1962 *Obrządek pogrzebowy ludności kultury lużyckiej w Polsce* (Rés.: Le rite funéraire chez la population de la civilisation lusacienne en Pologne), PA, t. 14, s. 5-135.
- NOSEK S.
1946 *Wyniki badań prowadzonych na cmentarzysku kultury lużyckiej w Opatowie, powiat częstochowski* (Rés.: Résultats des recherches faites au cimetière de la culture lusacienne à Opatów, district Częstochowa), „Roczniki UMCS”, dział F, t. 1, s. 229-332.
- PROKOPOWICZ J.
1961 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Częstochowie-Rakowie* (Rés.: La nécropole de la civilisation lusacienne à Częstochowa-Raków), MA, t. 3, s. 129-140.
1964 *Cmentarzyska kultury lużyckiej w Wąsoszu Dolnym i Walenczowie w powiecie kłobuckim* (Rés.: Les nécropoles de la civilisation lusacienne à Wąsosz Dolny et à Walenczów, distr. de Kłobuck), MA, t. 5, s. 129-146.
1965 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Walenczowie, pow. Kłobuck. Materiały z badań w 1963 roku* (Rés.: Le cimetière lusacien de Walenczów, district Kłobuck. Matériaux des fouilles de 1963), MA, t. 6, s. 67-108.
- PROKOPOWICZ-KRAUSS J.
1967 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Baczyńcu, pow. Kraków* (Rés.: Le cimetière de la civilisation lusacienne à Baczyn, distr. de Kraków), MA, t. 8, s. 133-159.
- RADKIEWICZ J.
1964 *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na terenie cmentarzyska lużyckiego w Częstochowie-Mirowie* [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w 1963 roku*, Śląski Instytut Naukowy, Biuletyn nr 46, s. 61-66.
1969 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Częstochowie-Wyczerpach Dolnych, stanowisko 1*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w 1966 roku*, Śląski Instytut Naukowy, Zeszyty Naukowe nr 13, Katowice, s. 42-48.
- REYMAN T.
1929 *Cmentarzysko późnobronzowe i halsztackie w Piasku w powiecie lublinieckim na G. Śląsku* [Un cimetière du récent âge du bronze et du premier âge du fer à Piasek, distr. de Lubliniec], PA, t. 4, s. 47-64.
- SALEWICZ K.
1938 *Cmentarzysko ciałopalne w Malusach Wielkich* (Zus.: Urnengräberfeld in Malusy Wielkie), WA, t. 15, s. 147-157.
1939/1948 *Cmentarzysko lużyckie w Malusach Wielkich i zagadnienie związków kultury lużyckiej z tzw. „kulturą grobów kloszowych”* (Rés.: Nécropole lusacienne à Malusy Wielkie et le problème des connexités entre la culture lusacienne et la culture dite „des tombes à cloche”), WA, t. 16, s. 53-75.
- STANKIEWICZ-WĘGRZYKOWA A.
1972 *Badania cmentarzyska kultury lużyckiej w Świbiu, pow. Gliwice, w latach 1961-1967* (Sum.: Report on the Excavations of a Lusatian Cemetery at Świbie, Gliwice district, in 1961-1967), SA, t. 24, s. 49-60.
- SZYDŁOWSKA E.
1963 *Diademy i zawieszki skroniowe grupy górnośląsko-malopolskiej kultury lużyckiej* (Sum.: Lusatian Diadems and Forehead pendants of the Upper Silesia-Little Poland Group), AP, t. 8, z. 1, s. 44-68.
1968 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Przeczycach, pow. Zawiercie. Materiały, tablice*, RMG, Archeologia z. 5.
1972 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Przeczycach, pow. Zawiercie. Omówienie materiałów* (Zus.: Das Gräberfeld der Lausitzer Kultur in Przeczycze, Kr. Zawiercie), RMG, Archeologia z. 9.
- SZYDŁOWSKI J.
1959 *Badania na Ostrej Górcie w Kalinowie, pow. Strzelce Opolskie* (Zus.: Ausgrabungsforschungen auf Ostra Górka in Kalinów, Kreis Strzelce-Opolskie), SAnt, t. 1, s. 155-195.
1964 *Ze studiów nad ciałopalnym obrzędkiem pogrzebowym kultury przeworskiej* (Zus.: Ein Beitrag zu dem Brauch der Brandbestattung der Przeworsk-Kultur), AP, t. 9, z. 2, s. 430-451.
- ZOLL-ADAMIKOWA H.
1971 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe Malopolski, cz. II: Analiza* (Zus.: Frühmittelalterliche Skelettgräberfelder aus Kleinpolen), Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk.

ZUR PROBLEMATIK BIRITUALER GRÄBERFELDER MIT ÜBERWIEGENDEN KÖRPERBESTATTUNGEN IN DER LAUSITZER KULTUR

Zusammenfassung

Für die Lausitzer Kultur, die zur grossen Gruppe der Urnengräberfelder gehörte, war der Brauch der Brandbestattung charakteristisch. Es kamen jedoch während der ganzen Zeit ihres Bestehens, in verschiedenen Territorien, seltene, in der Regel vereinzelt Körperbestattungen vor. Eine einzige, nicht besonders grosse, dichte Enklave, stellte das Grenzgebiet des nördlichen Teiles von Oberschlesien und Kleinpolen dar, das von einer Besiedlung durch die Czesłochowa-Gliwice Untergruppe der oberschlesisch-kleinpoleischen Gruppe (Abb. 1) eingenommen war. Das Vorkommen biritualer Gräberfelder im Bereich dieser Untergruppe steht nur mit deren zwei chronologischen Phasen im Zusammenhang, der früheren, auf die III und evtl. den Beginn der IV Periode der Bronzezeit datiert, sowie der klassischen Phase, welche die V Periode der Bronzezeit sowie die frühe Hallstatt Periode einnimmt. Bis jetzt wurde der genetische Zusammenhang biritualer Gräberfelder, der früheren sowie der klassischen Phase, noch nicht genau erforscht, dabei ist noch festzustellen, dass sämtliche bis jetzt bekannten Nekropole der frühen Phase auch in der nächstfolgenden benutzt wurden.

Gegenstand der Bearbeitung sind Gräberfelder aus der klassischen Phase, charakteristisch, wie bereits eingangs gesagt, für das gleichzeitige Vorkommen von Brand- und Körpergräbern, wobei letztere fast immer deutlich im Bereich der einzelnen Nekropolen überwogen. Ausschliessliche Skelettnekropole wurden bis jetzt noch nicht entdeckt. Gräberfelder, in denen nur Körperbestattungen vorkamen, sind uns augenblicklich lediglich aus Kuśmierki und Małusy Wielkie, pow. Czesłochowa, aus Ziemiećce, pow. Gliwice, sowie aus Złochowice, pow. Kluczbork, bekannt. Die drei ersten zählt man zur Endphase der Lausitzer Kultur, letzteres dagegen ist auf die IV/V Periode der Bronzezeit datiert, und bleibt somit ausserhalb des chronologischen Rahmen der klassischen Phase des besprochenen Untergruppe.

Im Bereich biritualer Gräberfelder überwogen mengenmässig fast immer Körpergräber. Deren mengenmässige und prozentuelle Mehrzahl veranschaulicht die beigegefügte Tabelle (sie nimmt nur veröffentlichte Fundstellen ein, die zumindest 30 Gräber erbrachten). Diese Tabelle berechtigt uns zu der Feststellung, dass auf den in ihr berücksichtigten Gräberfeldern durchschnittlich über 65% der Gräber Körper-

bestattungen waren, wobei in einigen Fällen deren Anzahl bis über 80% reicht.

Im Bereich der verschiedenen Gräberfelder bildeten weder Körper- noch Brandgräber deutlich zu unterscheidende Konzentrationen, sie kamen lediglich vermischt vor. Es erhebt sich hier die Frage, ob die nebeneinander vorkommenden Körper- und Brandgräber tatsächlich zeitgenössisch waren. Es scheint, dass man darauf eigentlich ohne Vorbehalt eine bejahende Antwort geben könnte. Einerseits spricht hierfür die deutliche chronologische Einheitlichkeit des Inventars in beiden Bestattungsarten, andererseits die Tatsache, dass die verschiedenartigen Gräber nicht in einer Aufschichtung vorkamen. Bis jetzt wurden nämlich vereinzelt Fälle einer Aufschichtung von Brandgräbern (durchwegs Urnen) auf Körpergräbern nur in Gräberfeldern in Lasowice Małe, pow. Olesno, sowie in Świbie, pow. Gliwice, festgestellt. Diese Erscheinung besitzt jedoch einen chronologischen Nachklang, denn Brandgräber sollte man eher zur Endphase zählen, dagegen Körpergräber zur klassischen.

Körper- und Brandgräber bildeten weitausgedehnte, flache Gräberfelder. Bis jetzt wurden jedoch nirgends Hügelgräber festgestellt. Einige Bestattungen waren von oben durch Steinpflaster oder durch geringe Aufschüttungen gekennzeichnet. Sie waren im allgemeinen ziemlich dicht nebeneinander gelegen. Deren gegenseitige Anordnung war im gewissen Sinne chaotisch, denn man könnte schwerlich von einer planmässigen Anlage sprechen, die sich z. B. in der Form einer Reihenanordnung der Gräber widerspiegeln würden. Steinpackungsgräber, Grabgruben lagen jedoch in allen Gräberfeldern konsequent auf der Nord-Südachse, lediglich in der Anwendung dieser Regel zeigt sich deren planmässige Anordnung. Ein System des Ausbaus verschiedener Gräberfelder liess sich bis jetzt noch nicht feststellen. Das liegt vor allem daran, weil die Gräber in ihrem Inventar keine Gegenstände aufweisen, die man chronologisch relativ genau bestimmen könnte sowie mit Rücksicht auf die Tatsache, dass keines der Gräberfelder bis jetzt in der Gesamtheit erforscht wurde. Die Dichte der Gräber auf den verschiedenen Gräberfeldern im Verhältnis zueinander war uneinheitlich und nahm in Richtung ihrer Grenzen ab. Eine eingehende Analyse der topographischen Lage der uns

interessierenden Gräberfelder ergab, dass die Mehrzahl unmittelbar in der Nähe von Gewässern angelegt worden war.

Körpergräber auf Gräberfeldern der klassischen Phase der Czeszochowa-Gliwice Untergruppe, in der Regel in einer Nord-Südrichtung situiert (mit wenigen Ausnahmen), zeichneten sich durch längliche, annähernd rechteckige Gruben mit einem flachen Boden aus. Die Grösse dieser Gruben war, wie man es in Fällen von Gruben mit erhalten gebliebenen Knochen feststellte, im allgemeinen der Grösse der Bestatteten angeglichen. Die Mehrzahl der Gräber war mit einer Steinpflasterung auf dem Grab versehen und mit Steinen umgeben. Die Anlage der Steinpflaster war verschieden; es wurden geschlossene Anlagen festgestellt, doch meistens waren sie aufgelockert (Abb. 2 u. 3), zuweilen besaßen sie die Form zweier nicht besonders grosser Steinanhäufungen, die zu beiden Grubenenden gelegen waren. Die Steinpackung innerhalb der Grabgruben wies eine mehr oder weniger dichte Anlage auf (Abb. 2 u. 3 sowie 7, 9, 11 und 14). Zuweilen traf man lediglich zwei, aber auch nur einen symbolischen Stein an (Abb. 10 u. 13). Auf Gräberfeldern in Łabędy-Przysówka, pow. Gliwice, Łagisza, pow. Będzin, Piasek, pow. Lubliniec, Przeczyce, pow. Zawiercie, und Walenczów, pow. Kłobuck, stellte man Spuren einer Art „Holzverschalung“ der Gruben fest (Spuren von Balken an der Grubenlängsseite — Abb. 9).

Auf dem Boden der Gruben ruhte, durch eine magere Sandschicht von dem evtl. Steinpflaster getrennt, der eigentliche Grubeninhalt oder die Überreste der Verstorbenen sowie das in der Regel beigegebene Inventar. Die Lage der Verstorbenen war im Bereich der verschiedenen Gräber immer ein- und dieselbe mit dem Kopf nach Süden oder nach Norden gerichtet. In der überwiegenden Mehrzahl der Gräberfelder lag das Skelett mit dem Kopf nach Süden gerichtet. Es scheint, dass die Beisetzung der Toten mit dem Kopf nach Norden eher für die Hallstatt Periode charakteristisch war. Dort, wo es der Erhaltungszustand des Knochenmaterials zuließ, stellte man fest, dass die Leichen in den Gruben immer auf dem Rücken lagen, ausgestreckt, mit dem Gesicht nach oben gewandt. Die Lage der Hände war dagegen völlig frei, dabei war die Lage der rechten und der linken Hand nicht immer einheitlich (Abb. 2-4). Die Toten legte man bekleidet in das Grab, wovon mittelbar Metallteile der Bekleidung zeugen sowie auch zahlreiche Schmucksachen als Vervollständigung der Kleidung (Abb. 2, 3 u. 5).

Die zweite Art von Gräbern stellten Brandbestattungen dar, die in Gruben und Urnengräber eingeteilt werden müssen. Brandgrubengräber sind solche, in

welche Leichenbrandreste unmittelbar in die Erde gebracht wurden. Hierunter lassen sich Gräber in Gestalt kleiner, kreisförmiger, geschlossener Anhäufungen verbrannter Knochen unterscheiden, ferner Gräber mit nicht besonders grossen rechteckigen oder ovalen Gruben und schliesslich in Form von Körperbestattungen.

Gräber der ersten Art waren meistens ohne jede Ausstattung und fast immer ohne Steinpflasterung oder Steinpackung. Das in ihnen angetroffene massenhafte Vorkommen von Knochen lässt die Vermutung aufkommen, dass diese sich ursprünglich in einem aus organischen Material hergestellten Behälter befunden haben mussten.

Gräber mit ovalen oder rechteckigen Gruben lagen in der Regel auf der Nord-Südachse. Analog zu den Körpergräbern kamen in ihnen nicht immer Steinpackungen oder Grabpflasterungen vor. Die Brandbestattung hinterliess in den Gruben gewöhnlich nicht besonders grosse Anhäufungen, oder sie kam zerstreut in ganzen Gruben vor. In der Mehrzahl der Gräber befand sich in den Gruben neben Knochen auch eine Grabausstattung (Abb. 6, 7 u. 10).

Brandgräber, in der Form von Körpergräbern, bestanden aus Gruben, die der Grösse nach sowie in allen charakteristischen Merkmalen Körpergräbern entsprechen. Auch die Anlage der Ausstattung war in ihnen analog zu den Körperbestattungen, lediglich auf dem Grubenboden lagen zerstreut Überreste einer Leichenverbrennung (Abb. 8 u. 9). Bestattungen dieser Art stellte man bis jetzt lediglich auf Gräberfeldern in Czeszochowa-Raków, in Danków, pow. Kłobuck, in Łabędy-Przysówka, pow. Gliwice, in Łagisza, pow. Będzin, in Olesno und Piasek, pow. Lubliniec, in Przeczyce, pow. Zawiercie, in Świbie, pow. Gliwice, und in Zbrojewsko, pow. Kłobuck^{45*}, fest. Deren Anzahl war jedoch in den verschiedenen Fundstellen verhältnismässig gering.

Urnengräber stellten ebenfalls keine einheitliche Gruppe dar. Am öftesten kamen sogen. reine Urnengräber vor, in denen sämtliche Überreste einer Leichenverbrennung in Urnen untergebracht waren. Zu abgesonderten Gräbern sind solche zu zählen, in denen sich neben der Urne in den Gruben noch Überreste von Scheiterhaufen und evtl. kleine Knochen befanden. In einer Reihe von Fällen waren in ihnen auch Gefässe — Beigaben untergebracht. Vorratsgefässe übernahmen meistens die Funktion von Urnen. Die Steinkonstruktion des Grubeninnern sowie die Steinpflasterung auf dem Grab gehörten bei Urnengräbern zur Seltenheit.

* Die Nachweise beziehen sich auf die Fussnoten im polnischen Text.

Sowohl Körpergräber als auch Brandgräber (Grubengräber und Urnengräber) kamen während der ganzen Zeitdauer der besprochenen Kulturuntergruppe grundsätzlich in unveränderter Form vor. Körperbestattungen erschienen massenhaft zugleich mit der sich herauskristallisierenden klassischen Phase der uns interessierenden Untergruppe, aller Wahrscheinlichkeit nach auf einer früheren Tradition basierend. Sie überdauerten bis tief in die frühe Eisenzeit, zu einer Zeit, da deren Vorkommen zusammen mit dem allgemein einsetzenden Kulturzusammenbruch verschwand, der damals in dem besprochenen Gebiet erfolgte.

Brandgräber, die in Gräberfeldern aus der frühen Phase in der Mehrzahl waren, begannen in der Endphase wieder zu dominieren. Grubengräber waren für das Ende der Bronzezeit und den Beginn der Hallstatt Periode besonders typisch. Urnengräber hingegen, besonders charakteristisch für die frühe Phase, erlebten gegen Ende der Hallstatt Periode, in deren Endphase, eine Wiederkehr. Einer Veränderung unterlag auch die Form der Urnen, in älteren Gräbern meistens in Gestalt grosser, doppelkonischer (doppelkegeliger) Vorratsgefässe, in jüngeren Gräbern dagegen in Gestalt grosser, eierförmiger Töpfe mit abgesetzten Boden.

Zur Grabausstattung sowohl in Körpergräbern als auch in Urnengräbern gehörten vereinzelt Exemplare, vorwiegend Metallgegenstände wie Werkzeuge, Waffen und Geräte, öfters dagegen Gegenstände, die mit der Bekleidung im Zusammenhang standen sowie Schmuck und verhältnismässig zahlreich Gefässe, die in unmittelbare Nähe der Toten gelegt wurden. Gräber aus der Hallstatt Periode waren etwas reichhaltiger mit Metallgegenständen ausgestattet, dagegen was Keramik betrifft, konnte man keine chronologischen Unterschiede beobachten.

Zu unterstreichen wäre noch, dass ein Vorkommen von Körpergräbern im Bereich der Czystochowa-Gliwice Gruppe eine besonders wertvolle Erscheinung darstellt, denn auf Grund des Auslegens verschiedener Grabausstattungs-elemente kann man über deren funktionelle Anwendung Schlüsse ziehen, was im Falle der Brandgräber fast unmöglich ist.

In den meisten Gräbern waren Gefässe, im Gegensatz zu Metall, ein Ausstattungselement, sodass man die Behauptung wagen kann, dass deren Zugewesenheit einer Glaubensregel unterworfen war. Diese Gefässe unterscheiden sich in der Formenvielfalt wenig, denn man trifft grundsätzlich nur Töpfe, Schüsseln, Henkelschalen, Terrinen und Näpfe, Henkeltassen und grosse Vorratsgefässe an, verzierte Exemplare fehlen fast vollständig (Aufstellung von Gefässformen). Deren Anzahl

war in den verschiedenen Gräbern unterschiedlich. Eigentlich waren es kaum mehr als 10 Stück, am öftesten 3-5 Exemplare. Ein Topf, eine Schüssel und eine Henkelschale stellten die am häufigsten angetroffene Zusammenstellung dar, wobei sich letztere meistens in der Schüssel befand.

Was die Lage einzelner Ausstattungselemente in den Gruben betrifft, kann man schwerlich von allgemeingültigen Regeln sprechen. Vielleicht zeichnen sie sich im Bereich der einzelnen Gräberfelder ab. Dabei ist lediglich festzustellen, dass Waffen, Werkzeuge und Geräte fast immer dicht neben den Überresten des Bestatteten hingelegt wurden. Gefässe stellte man auf den Grubenboden, gewöhnlich nebeneinander gruppiert.

Es scheint, dass Körpergräber in einigen Gräberfeldern eine etwas reichhaltigere Inventarzusammenstellung aufwiesen. Das Überwiegen war nicht immer deutlich ersichtlich, zuweilen waren sogar Brandgräber reicher ausgestattet. Eine Tatsache verdient in diesem Zusammenhang eine besondere Betonung, wonach es fast in allen Gräberfeldern auch Gräber gab, die überhaupt nicht ausgestattet waren und das sowohl in Körper- wie auch in Brandgräbern, wobei ferner deutlich reicher ausgestattete Gräber eher zur Seltenheit gehörten.

Als sehr interessant erweist sich die Beobachtung der ursprünglichen Funktion und Qualität der Keramik in aufgedeckten Gräbern auf dem Gräberfeld in Przeczyce, pow. Zawiercie. Eine eingehende Analyse führte zu einer Aussonderung zweier Hauptkategorien von Gefässen: als Geschirr sowie als rituelles Gefäss. Geschirr wurde für einen bestimmten Zweck angefertigt, für rituelle Zwecke bestimmte Gefässe dienten während ritueller Handlungen, im Falle des Gräberfeldes standen sie mit den Begräbniszeremonien und dem Totenkult im Zusammenhang. Zur Geschirrkategorie zählte man solche Gefässe, die auf der Oberfläche deutliche Spuren einer Benutzung aufwiesen sowie analog zu ihnen hinsichtlich der Form, des Rohstoffes und der Herstellungstechnik. Als Ritualgefässe betrachtet man auch ihnen ähnliche, die aus einer porösen keramischen Masse hergestellt waren und für den praktischen Gebrauch nutzlos waren sowie auch Miniaturgefässe⁶².

Am Rande obiger Erwägungen, die sich auf die Grabausstattung beziehen, sollte man noch das Problem des Plünderns von Gräbern anschneiden, dass man auf dem Gräberfeld in Przeczyce (Abb. 11 u. 12) beobachtete. Dort stellte man fest, dass 262 Körpergräber (36%) durch Raubgrabungen gestört waren, die zur Zeit der Benutzung des Gräberfeldes unternommen wurden. Mit dem Berauben von Bronze-

erzeugnissen waren wahrscheinlich magische Handlungen verbunden⁶³. Für die angestellten Beobachtungen fehlen eigentlich analoge Beispiele, lediglich die Gräber 10 u. 41 aus Zbrojewsko, pow. Kłobuck, konnten auf ähnliche Weise behandelt worden sein⁶⁴.

Die beachtliche Mehrzahl bis jetzt entdeckter Gräber, zur Untergruppe Częstochowa-Gliwice der oberschlesisch-kleinpolnischen Kulturgruppe gezählt, besitzt keine anthropologische Bestimmung des Geschlechtes und des Alters der in ihnen bestatteten Personen. Bis jetzt wurden anthropologische Bestimmungen menschlicher Überreste fast aus allen Gräbern des Gräberfeldes in Częstochowa-Raków und Przeczyce, pow. Zawiercie, durchgeführt, aus Brandgräbern in Danków und Zbrojewsko, pow. Kłobuck, aus Körpergräbern in Szymiszów, pow. Strzelce Op., sowie aus Körpergräbern mit besser erhaltenen Knochenüberresten aus Łabędy-Przysówka, pow. Gliwice, und Strzelce-Adamowice. Leider nutzte man die Forschungsergebnisse lediglich in einem geringen Grade im Sinne einer Durchforschung einer Reihe typischer Erscheinungen für Gräberfelder hinsichtlich einer Geschlechts- und Altersbestimmung der in den einzelnen Gräbern bestatteten Personen. Die grösste Anzahl von Skeletten, die man zur Lausitzer Kultur zählte und für anthropologische Untersuchungen geeignet waren, brachte das Gräberfeld in Przeczyce, pow. Zawiercie. Dort bestimmte man auch fast das gesamte Material aus Brandgräbern. Hierbei erzielte man Angaben in bezug auf Alter und evtl. Geschlecht für 79,9% aller Gräber⁷². Es eröffneten sich demnach aussergewöhnliche Möglichkeiten einer vielseitigen Analyse des gesamten vielseitigen Fragenkomplexes sowie der Probleme, die man in dem besprochenen Objekt beobachtete und zwar hinsichtlich des Alters und des Geschlechtes der in den verschiedenen Gräbern bestatteten Personen.

Man untersuchte auch ausführlich das Problem von Kindergräbern, die gegenseitige Lage von Männer-, Frauen- und Kindergräbern sowie das Problem der Doppelbestattungen. Kinderbestattungen (es handelt sich hier um Personen, die das 14 Lebensjahr noch nicht vollendet haben) waren im Gräberfeld in Przeczyce verhältnismässig sehr zahlreich, denn sie stellten 33,7% aller aufgedeckten Gräber dar und 41% anthropologisch bestimmter Gräber. Demgegenüber sind Kindergräber in anderen Nekropolen eher seltener anzutreffen oder sie sind sogar überhaupt nicht

ausgesondert. Eine ganze Reihe von Faktoren scheint die Ursache für einen solchen Stand der Dinge zu sein. Kindergräber, überwiegend Gräber von Neugeborenen oder Säuglingen bis zu 3 Jahren⁷⁶ wurden, was charakteristisch ist, mit grosser Sorgfalt angelegt. Sie besaßen recht oft eine dicht angelegte Steinpackung sowie Steinpflaster aus einigen flachen Steinen (Abb. 13 u. 14). Dabei konstatierte man eine gewisse Tendenz der Ausstattung dieser Gräber mit kleinen Gefässen auch Miniaturexemplaren, sowie die Tatsache, dass in ihnen, im Verhältnis zu Gräbern Erwachsener, recht oft nur ein Gefäss anzutreffen war, worin sich fast immer eine Henkelschale befand. Ein grosser Prozentsatz von Gräbern kleiner Kinder war überhaupt ohne jede Ausstattung.

Die Angaben, welche das Vorkommen von Doppelbestattungen betreffen, sind infolge Fehlens anthropologischer Bestimmungen der einzelnen Gräber sehr begrenzt und fragmentarisch. Das gelegentliche Vorkommen dieser Gräberart, die sich in bezug auf Anlage und Form in keiner Weise hervorheben, ist auf Gräberfeldern in Częstochowa-Raków, in Danków, pow. Kłobuck, in Przeczyce, pow. Zawiercie, sowie in Zbrojewsko, pow. Kłobuck, bestätigt. Es ist schwer etwas zu diesem Thema zu sagen, ob die Doppelbestattungen öfter in Körpergräbern anzutreffen sind oder in Brandgräbern. Es scheint jedoch, dass Brandgräber verhältnismässig öfter Überreste zweier Personen bargen. Am allerwahrscheinlichsten scheint die Annahme zu sein, dass es sich hier um die Bestattung zweier zur gleichen Zeit gestorbener Personen handelt, die eher einander nahe standen, was betreffen Mütter und Kinder sicher zu scheint⁸².

Man kann am Rande obiger Erwägungen noch überlegen, ob man die Częstochowa-Gliwice Untergruppe der oberschlesisch-kleinpolnischen Gruppe der Lausitzer Kultur eventuell als getrennte Stammeseinheit ansehen könnte. Für diese These würden die äusserst individuellen und eigenartigen kulturellen Züge sprechen (u. a. der Biritualismus der Nekropole bei einem Überwiegen von Körpergräbern) sowie der Konservatismus, der vielleicht das Ergebnis und zugleich Ausdruck einer starken Isolierung des mutmasslichen Stammes gewesen sein konnte.

Übersetzt von Ludomir Kapczyński

Die Adresse der Verfasserin:

Dr Elżbieta Szydłowska, Polen
41-902 Bytom, ul. Szopena 3

GARNKI — TÖPFE

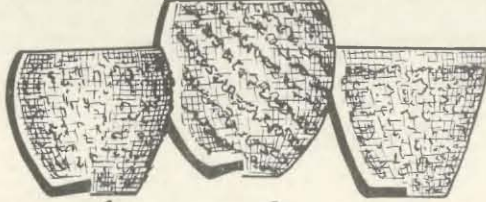

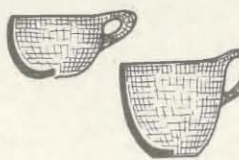
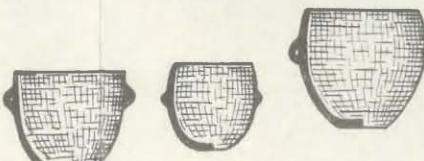
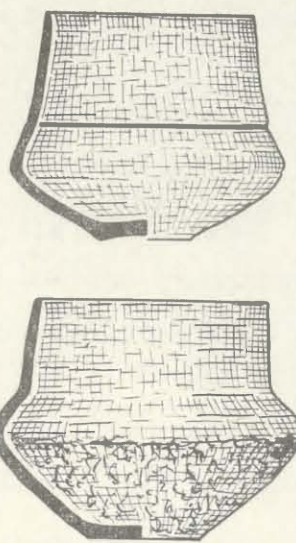

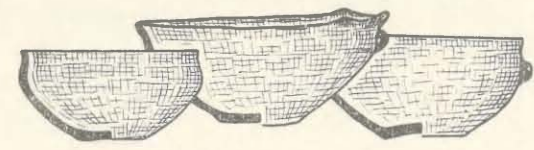

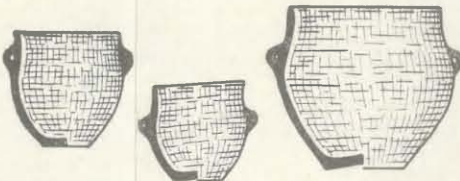
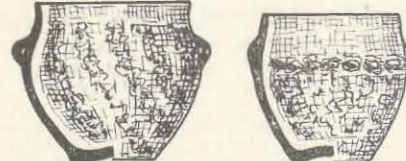
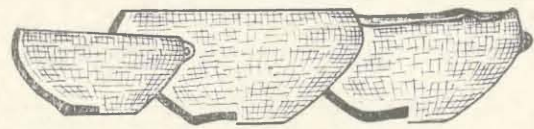
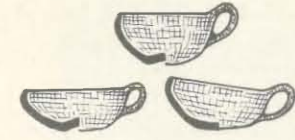

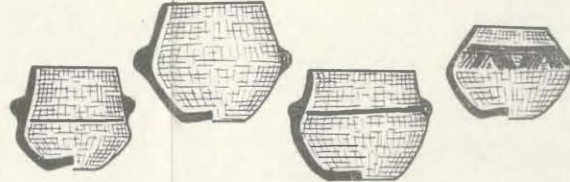
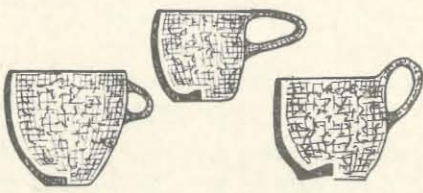
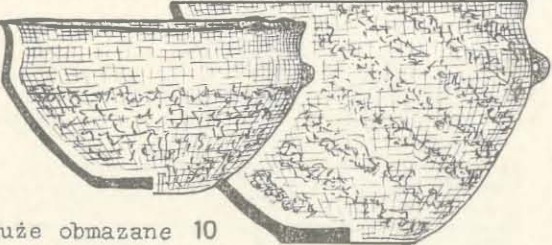
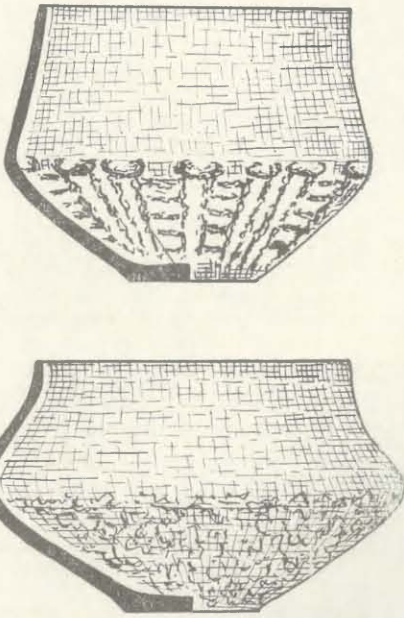
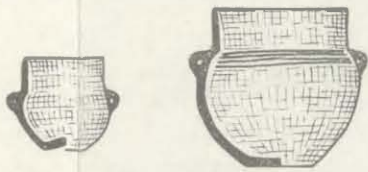
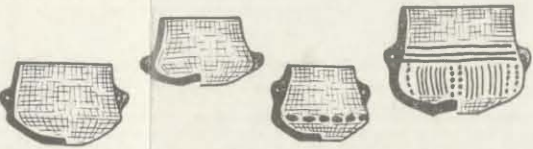
MISY — SCHÜSSELN

CZERPAKI — HENKELSCHALEN

KUBKI — HENKELTASSEN

CZARKI — TERRINEN UND NÄPFE

NACZYNIA ZASOBOWE — VORRATSGEFÄSSE

 <p>jajowate¹, donicowate²</p>	 <p>półkuliste 3</p>	 <p>półkuliste 3</p>	 <p>jajowate 1</p>	 <p>jajowate 1</p>	
 <p>profilowane 4</p>	 <p>profilowane 4</p>	 <p>profilowane 4</p>	 <p>profilowane 4</p>	 <p>profilowane 4</p>	
 <p>z wygładzoną szyjką 5</p>	 <p>o brzegu zagiętym do środka 6</p>	 <p>o brzegu zagiętym do środka 6</p>	 <p>o brzuscu baniastym 7</p>	 <p>dwustożkowate 8</p>	
 <p>z jednym dużym uchem 9</p>	 <p>duże obmazane 10</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. eierförmig 2. blumentopfförmig 3. halbkugelförmig 4. profiliert 5. mit geglättetem Oberteil 6. mit nach innen gebogenem Rand 7. bauchförmige 8. doppelkonische 9. mit einem grossen Henkel 10. gross, mit gerauhter Oberfläche 11. bauchförmige mit sanft ausgeprägtem Hals 12. mit abgesetzten Hals 13. birnenförmig 			
					
					 <p>o wyodrębnionej szyjce 12</p>
					 <p>gruszkowate 13</p>

R. Kalamorz - Kosubek

